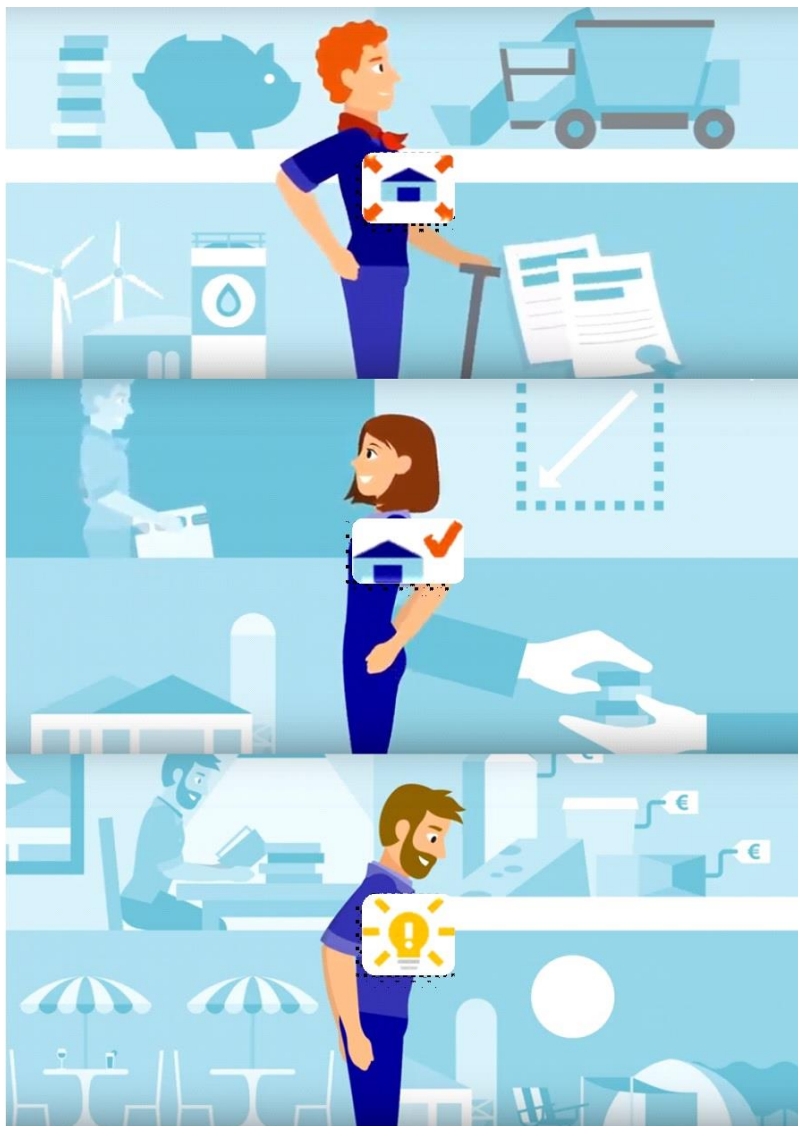

DE STRATEGISCHE ONTWIKKELING VAN NEDERLANDSE MELKVEEBEDRIJVEN TOT 2025

Afstudeerwerkstuk

Auteur:	A. Ruitenbeek
Opleiding:	Dier- en Veehouderij
Plaats:	Putten
Datum:	06 – 06 – 2019
Afstudeerdocent:	Dhr. F. van Erp

De strategische ontwikkeling van Nederlandse melkveebedrijven tot 2025

Student: Alette Ruitenbeek
Donkeresteeg 3
3882 SM Putten
alletter9@live.nl
06 – 11994644

Opleiding: Dier- en Veehouderij
Duaal afstudeertraject
Aeres Hogeschool Dronten
De Drieslag 4
8251 JZ Dronten
088 – 020 6000

Afstudeerdocent: F. van Erp
f.van.erp@aeres.nl
088 – 020 5786

Bedrijf: De Jong & Laan
Accountants, belastingadviseurs en agro-adviseurs
Midden Engweg 39
3882 TS Putten
0341 – 359024

Contactpersoon: G. Bos (Teamleider Agrarisch Putten)
Gerko.Bos@jonglaan.nl
0341 - 359016

Putten, 6 juni 2019

DISCLAIMER

Dit afstudeerrapport is gemaakt door een student van Aeres Hogeschool als onderdeel van haar opleiding. Het is géén officiële publicatie van Aeres Hogeschool of de Jong & Laan. Dit rapport geeft niet de visie of mening van Aeres Hogeschool of de Jong & Laan weer. Aeres Hogeschool en de Jong & Laan aanvaarden geen enkele aansprakelijkheid voor enige schade voortvloeiend uit het gebruik van de inhoud van dit afstudeerrapport.

Voorwoord

Voor u ligt het afstudeerwerkstuk met als onderwerp de strategische ontwikkeling van Nederlandse melkveebedrijven tot 2025. Het afstudeerwerkstuk is geschreven in het kader van het afstudeerjaar van de opleiding Dier- en Veehouderij aan de Aeres Hogeschool te Dronten.

Mijn afstudeerjaar staat in het teken van een duaal traject samen met de Jong & Laan accountants, belastingadviseurs en agro-adviseurs in Putten. Vanaf 1 september ben ik op dit bedrijf 40 uur per week aanwezig waarvan ik 8 uur per week besteed aan mijn afstudeerjaar en 32 uur werkzaamheden verricht voor de Jong & Laan als Beginnend Assistent Accountant op de agrarische afdeling.

Ik ben actief werkzaam in de melkveehouderijsector en ik heb interesse in alle aspecten van deze sector. De Jong & Laan Putten was op zoek naar een medewerker met affiniteit voor de agrarische sector en onze relatiebeheerder tipte mij deze functie. Ik was meteen geïnteresseerd, aangezien ik wist dat ik hier veel zou kunnen leren van de financiële en administratieve kant van de veehouderij, maar ook van de wet- en regelgeving. Ik heb daarom gesolliciteerd op de functie en ben vervolgens ook aangenomen.

Ik hoop dat de opgedane kennis tijdens het schrijven van dit afstudeerwerkstuk van toegevoegde waarde kan zijn tijdens gesprekken met melkveehouderijkanten. Ik hoop deze klanten verschillende strategieën te kunnen voorleggen en hen te helpen bij het vinden van een passende bedrijfsstrategie.

Bij deze wil ik graag iedereen bedanken die heeft geholpen dit werkstuk tot een succesvol geheel te maken. Allereerst wil ik hierbij mijn begeleiders, dhr. F. van Erp, dhr. P. Greijdanus, dhr. G. Bos en dhr. R. Reuver hartelijk danken voor de directe ondersteuning. Dhr. F. van Erp en dhr. P. Greijdanus hebben mij geholpen bij het vinden van een passend onderwerp en hebben mij tijdens het (begin)proces van samenstellen voorzien van feedback. Verder wil ik mijn collega's van de agrarische afdeling hartelijk danken voor alle input tijdens mijn afstudeerdagen. Tenslotte wil ik de vestigings- en teamleider van de Jong & Laan Putten hartelijk bedanken voor het mogelijk maken van de deelname aan diverse informatieve (cursus)dagen en de vrijheid die zij hierin binnen mijn werkweek gaven.

Alette Ruitenbeek
Putten, juni 2019

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inhoudsopgave	4
Samenvatting	5
Summary	6
Figurenlijst	7
Tabellenlijst	7
1. Inleiding	8
2. Aanpak	15
2.1 Aanpassing bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders aan bestaande wet- en regelgeving in het verleden	15
2.2 Invloeden van wet- en regelgeving op bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders tot 2025	15
2.3 Invloeden van provincieën op bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders tot 2025	16
3. Resultaten	17
3.1 Aanpassing bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders aan bestaande wet- en regelgeving in het verleden	17
3.1.1 Feitelijke kenmerken, sterktes en zwaktes van bedrijfsstijlen	17
3.1.2 Ervaren kenmerken, sterktes en zwaktes van bedrijfsstijlen	18
3.1.3 Resultaten enquête	20
3.2 Invloeden van wet- en regelgeving op bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders tot 2025	23
3.2.1 Resultaten enquête strategische ontwikkeling melkveebedrijven	23
3.2.2 Resultaten enquête toekomstverwachting Nederlandse melkveehouderij	27
3.2.3 Intenties met betrekking tot nieuwe wet- en regelgeving voor de Nederlandse melkveehouderij	30
3.3 Invloeden van provincieën op bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders tot 2025	32
3.3.1 Resultaten van enquête	32
3.4.1 Resultaten gesprekken ervaringsdeskundigen	34
4. Discussie	35
4.1 Aanpassingen bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders aan bestaande wet- en regelgeving in het verleden	35
4.2 Invloeden van wet- en regelgeving op de bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders tot 2025	36
4.3 Invloeden van provincieën op de bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders tot 2025	36
5. Conclusies en aanbevelingen	37
Bronnenlijst	39
Bijlage 1: Enquête	43
Bijlage 2: Resultaten enquête toekomstverwachting wet- en regelgeving Nederlandse melkveehouderij	44
Bijlage 3: Schriftelijk rapporteren	47

Samenvatting

Vijftien jaar geleden is er de keuze gemaakt door de Europese landbouwministers om een einde te maken aan het dertig jaar durende melkquotum. Dit zorgde met name in de jaren 2012-2015 voor veel ontwikkelingen binnen melkveebedrijven. Het jaar 2015 werd opgevolgd door een aantal jaren van onrust. Inmiddels lijkt de rust weder te keren, de minister en provincies hebben hun visies over de toekomst van de melkveehouderij gevormd, welke zich voornamelijk focussen op kringlooplandbouw. Elke ondernemer zal nu een keuze moeten maken welke strategie (groeien, optimaliseren, verbreden of staken) voor zijn/haar bedrijf het best passend is naar aanleiding van alle visies en adviezen met betrekking tot de toekomst van de melkveehouderij. De resultaten van dit afstudeerwerkstuk zouden de melkveehouders/bedrijfsopvolgers hierbij kunnen ondersteunen. Dit leidt tot de hoofdvraag van dit afstudeerwerkstuk, welke vervolgens middels drie deelvragen beantwoord zal worden:

Hoe passen Nederlandse melkveehouders hun strategie tot 2025 naar aanleiding van de actuele wet- en regelgeving aan?

1. Aanpassing bedrijfsstrategie afgelopen 5 jaar, naar aanleiding van de bestaande wet- en regelgeving

Het boek *Bouwen aan een betere balans* beschrijft de kenmerken van een viertal bedrijfsstijlen, een gesprek met en verstrekte informatie door agrarisch adviseur dhr. R. Reuver sluiten nauw aan bij de resultaten uit het boek en tenslotte de resultaten van de enquête welke aansluiten bij de resultaten uit het boek en het gesprek.

2. Invloed van wet- en regelgeving op de bedrijfsstrategie van de Nederlandse melkveehouder tot 2025

Na vergelijking van de strategieën blijkt er wijziging van bedrijfsstrategie van toepassing met name Nederlandse wet- en regelgeving is hier de aanleiding toe geweest. De respondenten hebben voornamelijk angst voor een grondgebonden melkveehouderij, kringlooplandbouw, verplichte weidegang en provinciale wet- en regelgeving. Uit doorgenomen kamerstukken blijkt, dat een aantal van de angsten geen bedreiging vormen vanuit de overheid. Provincies en de Nederlandse melkveehouderijsector krijgen ook verantwoordelijkheid van de minister en kunnen deze wet- en regelgeving wel realiseren.

3. Invloed van provinciale factoren op de bedrijfsstrategie van de Nederlandse melkveehouders tot 2025

Met name de provincies Brabant, Noord-Holland en Drenthe ervaren de meeste veranderingen op provinciaal niveau. In Brabant wordt er op korte termijn op emissiereductie gefocust, Noord-Holland richt zich op de terugdringing van veenoxidatie en de provincie Drenthe focust zich in een samenwerking met natuurmonumenten op een natuurinclusieve landbouw.

Naar verwachting zal kringlooplandbouw het grootste effect gaan hebben op de strategie van melkveebedrijven tot 2025. De verwachting is, dat dit vooral optimalisatie van de melkveebedrijven zal vragen en dat melkveehouders hier zich op zullen gaan richten. Daarnaast zullen melkveehouders in de risicoprovincies sneller gaan optimaliseren om aan de provinciale veranderingen te blijven voldoen. Verbreding door een natuurinclusieve landbouw toe te passen zoals de visie van de Provincie Drenthe beschrijft is ook een mogelijk verwachtingspatroon.

Summary

Fifteen years ago, the European agricultural ministers made the choice to end the thirty-year milk quota. In particular, this led to many developments within dairy cattle farms in the years 2012-2015. The year 2015 was followed by a number of years in restlessness. In the meantime peace seems to be returning, the minister and provinces formed their visions about the future of dairy farming, which mainly focuses on circular agriculture. Every entrepreneur will now have to make a choice as to which strategy (growing, optimizing, broadening or discontinuation) is best suited for his / her company based on all visions and advices regarding the future of dairy farming. The results of this graduation paper could support dairy farmers / business successors in this. This leads to the main question of this graduation paper, which will then be answered using three sub-questions:

How do Dutch dairy farmers adjust their strategy up to 2025 based on current laws and regulations?

1. Adjustment of business strategy in the past 5 years, based on existing laws and regulations

The book *Bouwen aan een betere balans (Building a better balance)* describes the characteristics of four business styles, a discussion with and information provided by agricultural advisor mr. R. Reuver closely matches the results from the book and finally the results of the survey which match the results from the book and the conversation.

2. The influence of laws and regulations on the business strategy of the Dutch dairy farmer until 2025

After comparing the strategies, a change in business strategy appears to apply. Dutch laws and regulations in particular were the reason for this. Respondents' fears consist of land-based dairy farming, circular agriculture, mandatory grazing and provincial laws and regulations. Review of parliamentary documents shows that some of the fears do not form a threat from the government. Provinces and the Dutch dairy farming sector, also receive responsibility from the minister and also can implement these laws and regulations.

3. The influence of provincial factors on the business strategy of Dutch dairy farmers up to 2025

The provinces Brabant, Noord-Holland and Drenthe in particular experience the most changes at the provincial level. In Brabant, the focus is on reducing emissions in the short term, Noord-Holland focuses on reducing peat-oxidation and the province of Drenthe, in collaboration with natuurmonumenten, focuses on nature-inclusive agriculture.

It is expected that circular agriculture will have the biggest effect on the strategy of dairy farms up to 2025. The expectation is that this will primarily require optimization of dairy farms and that dairy farmers will focus on this. In addition, dairy farmers in the risk provinces will start to optimize faster in order to continue to meet the provincial changes. Broadening by applying nature-inclusive agriculture as described by the vision of the Province of Drenthe is also a possible pattern of expectations.

Figurenlijst

Figuur 1: Totale fosfaatproductie in de veehouderij van 2009-2015 (Bron: CBS Statline, 2019. Bewerkt door A. Ruitenbeek)	8
Figuur 2: Totale fosfaatproductie in de veehouderij van 2015-2018* (Bron: CBS Statline, 2019. Bewerkt door A. Ruitenbeek) ..	10
Figuur 3: Bedrijfsstijlendiagram (Dirksen, Klever, Van Broekhuizen, et al., 2013).	17

Tabellenlijst

Tabel 1: Overzicht kengetallen klanten met specifieke bedrijfsstijl (de Jong & Laan accountants, 2017)	18
Tabel 2: Overzicht plaatsing kengetallen bedrijfsstijl ten opzichte van andere bedrijfsstijlen (Dirksen, Klever, Van Broekhuizen, et al., 2013). ..	19
Tabel 3: Bedrijfsstrategie van de melkveehouders afgelopen jaren.	20
Tabel 4: Waarop de bedrijfsstrategie van de melkveehouders afgelopen jaren gebaseerd was.	20
Tabel 5: Onderbouwing strategie verleden	21
Tabel 6: Reden voor gehanteerde strategie in het verleden	21
Tabel 7: Aantal gehouden melk- en kalfkoeien ten opzichte van de gehanteerde strategie in het verleden.....	22
Tabel 8: Gevoerde strategie in het verleden per provincie	22
Tabel 9: Strategie melkveebedrijven nu vergeleken met strategie in het verleden	23
Tabel 10: Onderbouwing strategie verleden vergeleken met onderbouwing strategie nu	24
Tabel 11: Onderbouwing huidige bedrijfsstrategie	25
Tabel 12: Reden voor huidige strategie	26
Tabel 13: Aantal gehouden melk- en kalfkoeien ten opzichte van de huidige strategie	27
Tabel 14: Ervaring huidige ontwikkeling wet- en regelgeving	27
Tabel 15: Toekomstverwachting wet- en regelgeving van de Nederlandse melkveehouderij	28
Tabel 16: Angst voor wetten en regels per provincie	29
Tabel 17: Huidige strategie melkveebedrijven per provincie	32
Tabel 18: Toekomstverwachting wet- en regelgeving van de Nederlandse melkveehouderij per provincie	33
Tabel 19: Ondernemers met angst voor provinciale wet- en regelgeving per provincie	33

Afkortingenlijst

AVP	Agenda Vitaal Platteland
BEX	Bedrijfsspecifieke Excretie
CAP	Common Agricultural Policy = GLB
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
DMS	Dirksen Management Support
EU	Europese Unie
GD	GezondheidsDienst
GLB	Gemeenschappelijk Landbouw Beleid
GVE	Grootvee – eenheid
GVM	Groninger VerdienModel
IPV	Innovatie Programma Veen
LNV	Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
LTO	Land- en Tuinbouw Organisatie
MM	MeetMelk
MTR	MidTerm Review
MVP	MarktVerantwoordelijkheid Programma
NAJK	Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt
NB	NatuurBescherming
NMV	Nederlandse Melkveeouders Vakbond
NMF	Natuur en Milieufederatie
NZO	Nederlandse Zuivel Organisatie
OS	Organische Stof
PAS	Programmatische Aanpak Stikstof
RLI	Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur
RvO	Rijksdienst voor Ondernemend Nederland
SP	Socialistische Partij
VAK	Volwaardige ArbeidsKracht
VKG	Vruchtbare Kringloop Gelderland

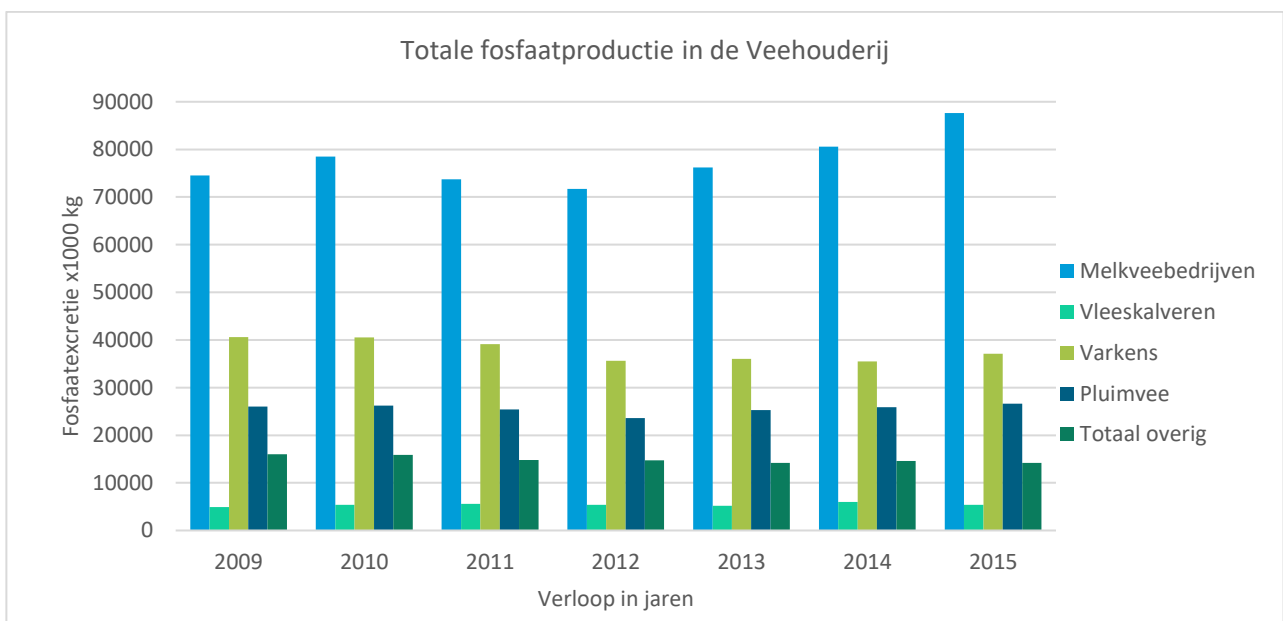
1. Inleiding

Tijdens het MTR in Juni 2003 is door de CAP (landbouwministers van de EU) besloten, dat 2014/2015 definitief het laatste melkquotumjaar zal zijn voor alle deelnemende landen (OECD, 2004).

Tijdens de 'Health Check' van de CAP in 2008 zijn de landbouwministers van de EU tot een politiek akkoord gekomen. Onderdeel van dit akkoord is de geleidelijke verhoging van de melkquota met 1% per jaar gedurende quotumjaar 2009/2010 tot en met quotumjaar 2013/2014 (OECD, 2009). Deze jaarlijkse verruiming van het melkquotum is bedoeld om de afschaffing van het 30 jaar durende quotastelsel een 'zachte landing' te geven. De verruiming van het quotum is aangedragen door Eurocommissaris M. Fischer Boel. Zij was van mening dat de melkveehouders de kans moesten krijgen om hun gekochte quotum enigszins terug te kunnen verdienen. Daarnaast vond zij het belangrijk dat de melkveehouders hierbij de ruimte kregen om langzaam in de wereldmarkt te groeien (Fischer Boel, 2008).

De effecten van de jaarlijkse verruiming van het melkquotum zijn in 2010 reeds terug te zien in de fosfaatproductie (Figuur 1). De jaren 2011 en 2012 laten echter een dalende trend zien. Deze dalende trend is voor een deel te wijten aan het voerspoor-convenant, waarin afspraken zijn gemaakt met de mengvoerindustrie met betrekking tot het fosfaatgehalte in mengvoer (Mons, 2013).

Vanaf 2012 is de reeds verwachte stijgende trend tot 2015 in de melkveehouderij duidelijk te zien. Om de explosieve groei van de melkveehouderij terug te dringen is door staatssecretaris Dijkma een Melkveewet opgemaakt. Deze Melkveewet gaat terug naar referentiejaar 2013 en is per 1 januari 2015 in werking getreden. Wanneer melkveeouders vanaf 2015 meer fosfaat produceren dan aan hen is toegekend, moeten zij dit zogenoemde overschot 100% verwerken of verantwoord afzetten op extra ingewonnen grond (Dijkma, 2014).

Figuur 1: Totale fosfaatproductie in de veehouderij van 2009-2015 (Bron: CBS Statline, 2019. Bewerkt door A. Ruitenbeek)

Naarmate het einde van het quotumtijdperk nadert des te meer brengt staatssecretaris Dijkma het belang van productiebeperkende maatregelen onder de aandacht (Dijkma, 2015). Uit cijfers van het CBS blijkt, dat de totale fosfaatproductie in de veehouderij over het jaar 2014 al in de buurt van het gestelde fosfaatplafond komt, maar uit de definitieve cijfers *Dierlijke mest en mineralen 2014* van het CBS gepubliceerd op 15 december 2015 kan geconstateerd worden dat de Nederlandse veehouderij het fosfaatplafond niet heeft overschreden (CBS Statline) (CBS, 2015). Uit de op 11 januari 2016 gepubliceerde prognosecijfers van het CBS met betrekking tot 2015 wordt echter wel de verwachting geschetst dat de veehouderij circa 3.4 miljoen kilo fosfaat boven het wettelijke fosfaatplafond zal produceren. Met deze verwachting als reden wordt het belang van de invulling aan de productiebeperkende maatregelen voor de melkveehouderij nogmaals benadrukt.

Uit de publicatie door het CBS op 30 juni 2016 van de definitieve cijfers 2015 (CBS, 2016) blijkt de voorspelde overschrijding te laag ingeschat. De Nederlandse melkveehouderij heeft over het jaar 2015 het sectorplafond (84,9 miljoen kilogram fosfaat) namelijk met 7,8 miljoen kilogram fosfaat overschreden. Nederland is dan ook genooddaakt om op korte termijn de nationale fosfaatproductie in de veehouderij te reduceren tot onder het plafond. Het fosfaatplafond (gelijk aan de stikstof en fosfaatproductie van 2002) is namelijk een voorwaarde aan de verlening van de derogatievergunning (Bleeker & Kruitwagen, 2018).

De derogatie geeft Nederlandse melkveehouders de mogelijkheid om extra mest op de landbouwgrond te plaatsen, waardoor het mestoverschot met 100 miljoen euro aan kosten wordt beperkt. Dit berekende bedrag is gebaseerd op extra mest die in dit geval verantwoord moet worden afgezet via de mestmarkt (van Dam, 2016).

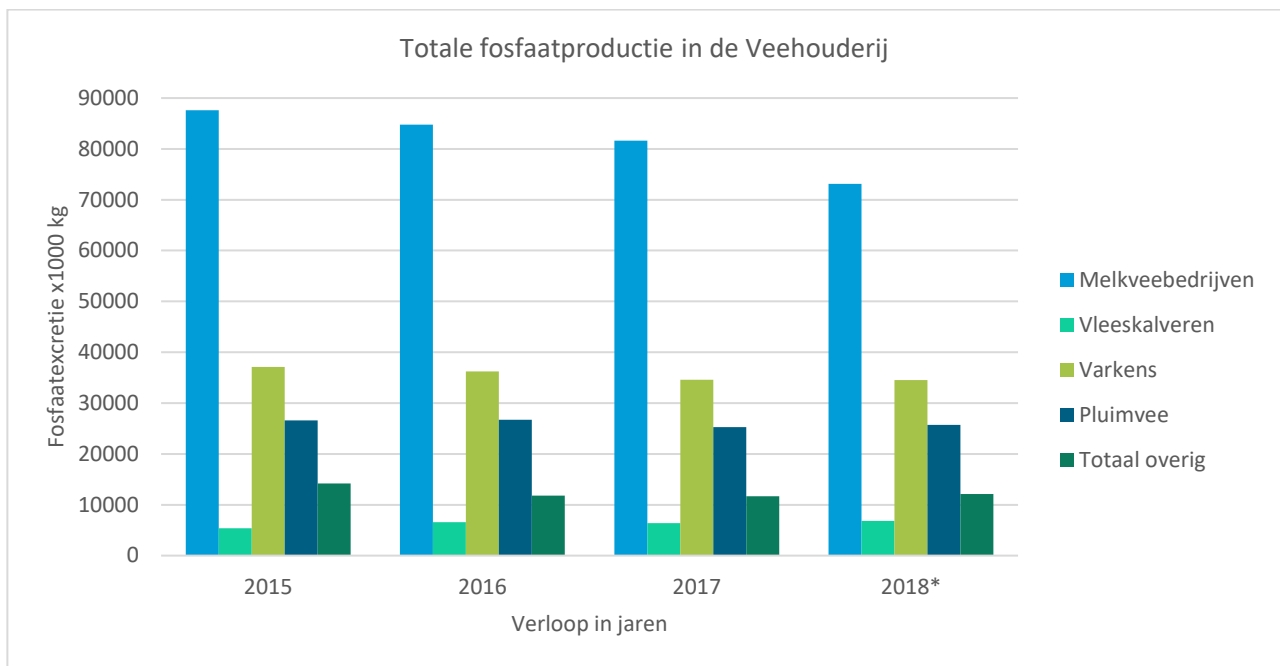
Voor het jaar 2017 moet een overtuigend pakket worden aangedragen bij de Europese Commissie om in 2017 de nationale fosfaatproductie al onder het fosfaatplafond te brengen. Dit pakket: het Fosfaatreductieplan / GVE-regeling werd in samenwerking met de Nederlandse Zuivel Organisatie opgesteld en is na goedkeuring per 1 maart 2017 in werking getreden (RVO, z.d.). In de regeling werd onderscheid gemaakt tussen melkkoeien, jongvee onder een jaar en jongvee boven een jaar. De dierenaantallen werden per twee maanden (5 perioden) vergeleken met de referentiedata op basis van 2 juli 2015 en 1 oktober 2016. Eventuele boetes of toeslagen werden middels het melkgeld uitgekeerd of ingehouden (ZuivelNL, 2018).

In een brief aan de Tweede Kamer op 23 januari 2018 brengt Carola Schouten, Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit de behaalde resultaten onder de aandacht. Het fosfaatreductieplan heeft een fosfaatreductie van 6,6 miljoen kilogram fosfaat gerealiseerd. Naast het fosfaatreductieplan is ook nog een subsidieregeling bedrijfsbeëindiging melkveehouderij ingezet om het melkvee in Nederland te verminderen. Met deze subsidieregeling is een fosfaatreductie van 1,3 miljoen kilogram behaald. Tenslotte hebben ook de veevoederproducenten meegewerkt aan de reductie, door het aandeel fosfaat in het voer met in totaal 3,6 miljoen kilogram fosfaat te verlagen. Gezamenlijk goed voor een succesvolle fosfaatreductie van 11,4 miljoen kilogram tegenover de voorgenomen reductie van 8,2 miljoen kilogram fosfaat (Schouten, 2018).

Per 1 januari 2018 zijn de fosfaatrechten ingesteld als productiebeperkende maatregel voor de melkveehouderij. Minister Schouten ziet de productierechten als een tijdelijk middel om een duurzame balans tussen de productie van dierlijke mest en de beschikbare afzetruimte zo snel mogelijk te bereiken. Naar haar mening kan het verwezenlijken van dit doel zomaar 10 jaar in beslag nemen. Haar verwachting is dan ook dat 1 januari 2028 is aan te merken als einddatum van deze productierechten. Door het instellen van een einddatum, is het mogelijk om op de productierechten fiscaal af te schrijven (Schouten, 2017).

Binnen de fosfaatrechten wordt onderscheid gemaakt in fosfaatklassen voor melk- en kalfkoeien. Afhankelijk van de gemiddelde jaarproductie van de melkkoeien wordt bepaald in welke fosfaatklasse de veestapel wordt ingedeeld en hoeveel fosfaat per koe wordt geproduceerd. Aan de hand van een optelsom kan de melkveehouder (laten) berekenen of er beschikking is tot voldoende fosfaatrechten of dat er rechten bijgekocht/geleased moeten worden (RvO, 2018).

In Figuur 2 is weergegeven hoe de veranderingen in wet- en regelgeving de fosfaatproductie van met name de melkveehouderij beïnvloedt.

Figuur 2: Totale fosfaatproductie in de veehouderij van 2015-2018* (Bron: CBS Statline, 2019. Bewerkt door A. Ruitenbeek)

In Figuur 2 vertoont de kolom van de melkveebedrijven namelijk een duidelijke dalende trend. De ontwikkeling in het jaar 2018 is echter nog gebaseerd op voorlopige cijfers. De definitieve cijfers worden halverwege het jaar 2019 verwacht.

De algehele toekomstvisie van het ministerie van LNV met daarin Nederland als koploper in kringlooplandbouw is op 8 september 2018 middels het visiedocument *Waardevol en Verbonden* openbaar gemaakt (Ministerie van LNV, 2018). Minister Schouten begint het visiedocument met het uitleggen hoe het huidige voedselproductiesysteem (nadruk op kostenverlaging en productieverhoging) in Nederland heeft geleid tot schaalvergroting en dat dit niet langer houdbaar is. Het visiedocument beschrijft 3 doelstellingen.

1. De economische positie van boeren, tuinders en vissers verbeteren waardoor innovatie en overdracht van het bedrijf mogelijk blijft.
2. Meer waardering voor voedsel, wat zou moeten leiden tot minder verspilling.
3. Nederland moet een belangrijke rol houden in de vernieuwing van productiemethoden zowel in eigen land als op de wereldwijde voedselmarkt.

Naast de drie doelstellingen wordt ook het motto van kringlooplandbouw benoemd: 'Lokaal wat kan, regionaal of internationaal wat moet.' Hierbij wil het ministerie samenwerking tussen veehouders en akkerbouwers graag bevorderen en hen vrijheid geven in de manier van samenwerking. Daarnaast blijft de koe in de wei het uitgangspunt van de visie.

Om het voedselproductiesysteem om te laten schakelen van zoveel mogelijk kostenverlaging naar zo laag mogelijk grondstoffenverbruik is het ook noodzakelijk dat kredietverleners hun financieringsrol hierop gaan aansluiten. Ook het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouw Beleid zal aan moeten sluiten op de nieuwe manier van denken en kan hiermee een krachtig instrument vormen. Het ministerie geeft duidelijk aan dat hun visie aanvullend is op de bestaande Rijksnatuurvisie en de visies en ambities van de provincies. Tenslotte moet de consument beseffen dat er een verdienmodel moet ontstaan voor de Nederlandse boeren en dat alle innovaties en investeringen zich terug moeten verdienen. Alleen zo kunnen we gezamenlijk naar een nieuw, duurzaam en houdbaar voedselsysteem met een langetermijnperspectief (Ministerie van LNV, 2018).

In de Rijksnatuurvisie, waar minister Schouten in haar visie naar verwijst, wordt meerdere malen duidelijk gemaakt, dat de natuur een bron of onderdeel moet worden van de samenleving. De natuur moet niet langer als hinder-macht gezien worden en er moet niet langer geneigd worden naar detaillering. Het natuurbeleid moet vrij imple-menteerbaar worden, waardoor meer aandacht komt voor de natuurlijke systemen op landschappelijke schaal. Hierdoor wordt natuur een onmisbaar en onlosmakelijk verbonden onderdeel van de samenleving. Voor melkvee-houders zou dit betekenen dat natuur een integraal onderdeel wordt van de productieketen of zelfs van de be-drijfsstrategie. De grootste kansen van de Nederlandse landbouw liggen bij het verduurzamen van landbouw en voedselproductie op wereldschaal. De landbouw moet namelijk voorzien in een toenemende vraag aan voedsel, daarnaast moet de kwaliteit van de leefomgeving verbeteren, maar mag de voorraad natuurlijke grondstoffen niet vergaan. Volgens het ministerie van Economische zaken is het inzetten op natuurinclusieve landbouw het antwoord op deze casus. De visie is dan ook concreet: Een Nederlandse landbouw welke op economische wijze tot wederzijds voordeel is verweven met de natuur (Ministerie van Economische Zaken, 2014).

Met behulp van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit zet ook Staatsbosbeheer in op natuurin-clusieve landbouw. In 2018 is Staatsbosbeheer een project gestart met 40 experimenten. Met de uitslagen van deze experimenten hoopt Staatsbosbeheer boeren te helpen schakelen naar een landbouw welke biodiversiteit combineert met een rendabele bedrijfsvoering. Ook hier is sprake van wederzijds voordeel. Wanneer een landbou-wer omschakelt naar een natuurinclusieve vorm van landbouw, zal de landbouwer in veel gevallen genooddaakt zijn om uit te breiden in landbouwgrond. Staatsbosbeheer kan dit de landbouwers bieden, waarbij zij gezamenlijke be-slissingen maken over de natuurinclusieve landbouwstrategie op het desbetreffende bedrijf (Staatsbosbeheer, 2018).

Naast het Staatsbosbeheer bestaat er ook nog het Nationaal Groenfonds. Het Nationaal Groenfonds heeft als func-tie de tijd te overbruggen tussen moment van investeren in iets dat bijdraagt aan natuur(inclusieve landbouw) en het moment van het verstrekken van de subsidie. In het huidige systeem kan een subsidie namelijk pas aange-vraagd worden na de gedane investering. Het kan dus enige tijd duren tot moment van uitkering van de subsidie. Via het Nationaal Groenfonds wordt vooraf gecommuniceerd met provincies. Indien zij aangeven dat de voorgeno-men investering binnen de natuurambitie ligt en zij hier een subsidie op toe zullen kennen, dan zal het Nationaal Groenfonds het benodigde krediet verstrekken waarna deze wordt afgelost met de betaling van de subsidie (Natio-naal Groenfonds, 2018).

Naast nationale stimulans naar een duurzame melkveehouderij, heeft ook elke provincie haar eigen aanpak. De overheid heeft namelijk de provincies verantwoordelijk gemaakt voor de verduurzaming van de landbouw (Rijks-overheid, z.d.).

Zo zijn in 2015 de noordelijke provincies Groningen, Friesland en Drenthe gestart met de versnellingsagenda melk-vee. De versnellingsagenda is een initiatief van FrieslandCampina, LTO Noord, BoerenNatuur en de noordelijke na-tuur- en milieufederaties. De versnellingsagenda vormt een krachtig uitvoeringsprogramma waarmee economische en ecologische doelen worden gerealiseerd en de Noord-Nederlandse melkveehouders zich wereldwijd kunnen onderscheiden. De ambitie is om Noord-Nederland koploper te maken in grondgebonden ontwikkeling van duur-zame melkveehouderij. Eén van de belangrijkste middelen waarmee de versnellingsagenda Melkveehouderij dit wil bereiken, is door elke melkveehouder te stimuleren een Plan van Aanpak te maken voor het eigen bedrijf en door te werken aan duurzaamheid via maatregelen rekening houdend met de bedrijfsstrategie (Keurentjes & Bruins, 2015).

Naast de versnellingsagenda melkvee heeft de provincie Groningen in nauwe samenwerking met LTO en NMF Gro-ningen in 2014 het Groninger Verdienmodel (GVM) opgesteld voor de melkveehouderijen in Groningen. Dit prak-tisch toepasbare verdienenmodel maakt een verbinding tussen schaalvergroting en verduurzaming uitvoerbaar. Na het uitbrengen is dit model echter nog niet toegepast in de praktijk in verband met de productiebeperkende maat-regelen, welke door de overheid zijn opgelegd (Provincie Groningen, 2018). Het verdienenmodel bevat een aantal randvoorwaarden en naast die randvoorwaarden mogen de melkveehouders nog een aantal thema's kiezen waarin zij willen verduurzamen. Dit verduurzamingsplan wordt beoordeeld met een rapportcijfer, wat gemiddeld boven de 7,5 moet liggen om uitbreiding van een bouwblok groter dan 2 hectare tot maximaal 4 hectare mogelijk te maken (Farwick, z.d.).

Naast de samenwerking met de provincies Groningen en Drenthe heeft de provincie Friesland zelf naar aanleiding van een aantal 'Oogstsessies' met als onderwerp: 'Op naar een natuurinclusieve landbouw in 2025!' een zestal

'landbouwdeals' opgesteld. De landbouwdeals hebben als onderwerpen: verduurzaming, onderwijs, innoveren, fjildlab, bodem en biodiversiteit. De provincie Friesland streeft naar een grondgebonden en circulaire landbouw, welke bijdraagt aan het herstel van de biodiversiteit, maatschappelijk draagvlak creëert en duurzaam economisch rendabel is. Om dit te bereiken zou de provincie Friesland graag een coöperatief model hanteren. Hierbij zoeken de ketenpartijen elkaar op en stellen zij gezamenlijk een agenda voor de toekomst op. Hierbinnen zal de provincie de randvoorwaarden vaststellen, maar zal de provincie ook ondersteuning kunnen bieden om te verduurzamen (Provincie Friesland, 2017).

Naast het feit dat de provincie Drenthe al samen werkt met de provincies Groningen en Friesland, slaat de provincie ook de handen ineen met Rabobank en FrieslandCampina. De drie partijen hebben gezamenlijk hetzelfde toekomstbeeld voor ogen en belonen de melkveehouders dan ook tot €7.500,-. De provincie Drenthe werkt hierin ook met een zestal pijlers. Het zestal pijlers bestaat uit: sociaaleconomische aspecten, kringloop, biodiversiteit, watermanagement, bodem en de energiescan (Duurzame melkveehouderij Drenthe, 2019).

Ook de provincie Overijssel spreekt van een natuurinclusieve landbouw. Door middel van subsidies en cursussen hoopt de provincies boeren te stimuleren om natuurrijk te ondernemen. Natuurrijk ondernemen kan in Overijssel onder andere door een voedselbos te beginnen waarbij landbouw met natuur wordt gecombineerd voor een duurzame voedselproductie. Verder wil de provincie graag 150 kilometer extra natuurvriendelijke randen aanleggen langs landbouwgrond (de Groot, 2018).

Net als de eerder besproken provincies, werkt ook de provincie Gelderland aan de verduurzaming van de landbouw. Naast het project Vruchtbare Kringloop Gelderland, welke werkt aan het sluiten van de mineralenkringlopen, heeft Gelderland ook de Agenda Vitaal Platteland (AVP) opgesteld. Met name het project VKG is van toepassing op de melkveehouderij. Een melkveehouder is namelijk niet alleen bezig met het managen van zijn vee, maar ook van zijn grond. Uit de AVP komt voor de provincie Gelderland het belang van natuurinclusieve landbouw duidelijk naar voren. Gelderland bezit veel natuur en zou de gebieden rondom deze natuur graag natuur inclusief maken. Op deze manier is het mogelijk de natuur verder de ruimte te geven, zonder dat dit bedrijfsstrategieën hoeft te belemmeren (Provincie Gelderland, 2018).

In tegenstelling tot eerdergenoemde provincies, is de provincie Flevoland van mening, dat de agrarische bedrijven beeldbepalend blijven voor het platteland. Het is voor hen van belang dat de veehouderij binnen de kaders van de diverse bestaande wetten de ruimte krijgen om te ontwikkelen. Daarnaast biedt de provincie Flevoland ook de ruimte tot het experimenteren met innovaties. Innovaties om de bodem- en waterkwaliteit te behouden of indien mogelijk te verbeteren krijgen hierbij de voorkeur. Ook wil Flevoland in 2020 graag 100% energieneutraliteit bereiken met uitzondering van mobiliteit (Provincie Flevoland, 2015).

De provincie Utrecht vindt het belangrijk dat de landbouw economisch rendabel wordt. Zij schetsen een toekomstbeeld met een natuurinclusieve landbouw en lokaal zo veel mogelijk gesloten kringlopen. De provincie is van mening dat de landbouw de natuur spaart, verzorgd en gebruikt. Daarnaast draagt de landbouw ook bij aan de klimaatneutraliteit en past het binnen de termijn van Horizon Utrecht 2050. Om het toekomstbeeld te realiseren is de provincie Utrecht voorstander van familiebedrijven en wil de provincie naast een stimulerende rol ook participeren, faciliteren en, om de gestelde eindkaders te toetsen, reguleren (Provincie Utrecht, 2018).

Ten opzichte van de langetermijnvisie van de provincie Utrecht, zet de provincie Brabant iets meer vaart in de vernieuwings- en innovatieslag die de veehouderij momenteel doormaakt. De onderliggende reden voor de versnellende doorvoer is met name de ammoniakuitstoot met een negatief effect op de Brabantse natuurgebieden. Daarnaast maken ook de Brabanders zich zorgen om de eventuele nadelige effecten op hun woon- en leefomgeving. De provincie Brabant komt niet met een duidelijke toekomstvisie, maar past wel de regels voor natuur en ruimtelijke ordening aan. Ook zijn er een aantal bijeenkomsten gehouden naar aanleiding van het visiedocument van het Ministerie van LNV. De voortgang op gebied van welvaart, natuur en gezondheid wil de provincie Brabant bereiken in samenwerking met alle belanghebbende van het resultaat (Provincie Brabant, z.d.)(Provincie Brabant, z.d.).

Ook de provincie Limburg werkt aan een duurzame agrarische sector. De provincie Limburg heeft vier opgestelde accenten. Als eerste accent geeft de provincie Limburg aan het samenwerkingsverband met andere provincies in Zuid-Oost Nederland te willen versterken, maar ook MKB-bedrijven de samenwerking met mkb-bedrijven. Door accent één te voltooien hoopt de provincie dat dit bijdraagt aan het werken op een duurzamere manier (accent 2) waardoor een bijdrage wordt geleverd aan de klimaat- energietransitie (accent 3) wat tenslotte een economisch duurzaam en innovatief verdienmodel creëert. (accent 4). Om deze actiepunten te volbrengen zal de provincie Limburg gebruik maken van de inzet van financiële middelen. Deze zijn opgedeeld in vier investeringsrichtingen. De vier richtingen: Ruim baan voor voorlopers en kwalitatieve doorontwikkeling, meerwaarde voor de omgeving, perspectief voor ondernemers en fundament voor ontwikkeling. De provincie Limburg hecht waarde aan bedrijfsspecifieke strategieën en geeft elke ondernemer de ruimte zijn/haar eigen keuze te maken voor de toekomst (Provincie Limburg, 2017).

De toekomstvisie van Zeeland wordt voornamelijk bepaald aan de hand van drie duidelijke trends: Technologisering, verduurzaming en personalisering. Daarnaast is het ook voor de provincie Zeeland van belang om krachten te bundelen binnen de provincie, om zo één geluid naar buiten te brengen. De trend met betrekking tot de landbouw in Zeeland laat een individuele schaalvergroting zien, maar het aantal bedrijven wordt minder. Met betrekking tot de melkveehouderij voert Zeeland geen duidelijke agenda, buiten het feit dat zij graag het karakteristieke Zeeuwse landschap zouden behouden (BVR, 2014) (Provincie Zeeland, 2015).

De provincie Zuid-Holland steunt de ontwikkeling van een volledig grondgebonden melkveehouderij en de initiatieven met betrekking tot duurzaam bodembeheer. Zaken welke hieraan bijdragen zijn verminderd gebruik van chemische middelen en meer werken naar een circulaire en klimaatneutrale landbouw. Enkele initiatieven zijn hierin al genomen met als doel het herstellen van de biodiversiteit, het circulair gebruiken van en het terugdringen van broeikasgasemissies waardoor uiteindelijk een robuust en klimaatbestendig landschap ontstaat met verdienmodellen voor de veehouders (Provincie Zuid-Holland, 2018).

Tenslotte heeft ook de provincie Noord-Holland het project: Vruchtbare kringloop. Dit project dient ter stimulering van de kringlooplandbouw en het verduurzamen van bodem- en waterbeheer van de grondgebonden landbouw in de provincie. Doordat veel bedrijven zich specialiseren worden samenwerkingsverbanden vaak over het hoofd gezien. Voor het streven naar kringlooplandbouw is samenwerking echter van essentieel belang. Het gaat hierbij namelijk niet alleen om samenwerkingsverbanden op bedrijfsniveau, maar ook om samenwerkingsverbanden met kennisinstellingen (Vruchtbare Kringloop Noord-Holland, z.d.). In het kader van duurzaam bodem- en waterbeheer is ook het Innovatie Programma Veen opgericht. Het voornemen is om het waterpeil hoger te houden om het verder oxideren van de veengrond tegen te gaan. Door middel van proeflocaties zal afgetast worden hoe dit gecombineerd kan worden in samenwerking met het weiden van vee en het bewerken van het land. (Menkveld, z.d.)

Naar aanleiding van alle bovenstaande visies heeft ook de Rabobank in samenwerking met het NAK een visie geschreven met daaraan drie mogelijke bedrijfsstrategische ontwikkelingen. De Rabobank is van mening, dat met één van de passende visies en een juiste uitvoering van de strategie er nog volop toekomstperspectief is voor ondernemers.

Door de afschaffing van het melkquotum zijn de melkprijzen instabieler geworden. Hierdoor is het van belang dat de kostprijs per kilogram melk, ten alle tijden zo laag mogelijk is. Sommige melkfabrieken maken namelijk pas na de maand van leverantie de melkprijs bekend. Is dit onder de kostprijs, dan wordt er verlies gedraaid. Om bij te dragen aan de gewenste verduurzaming is investeren in duurzame innovaties van belang. Tenslotte moet er voldoende cashflow geboekt worden om een eventuele investering in fosfaatrechten in vijf jaar terug te verdienen. Afhankelijk van de toekomstplannen die de ondernemer heeft met zijn bedrijf (ontwikkelen van het bedrijf, omvang van het bedrijf stabiel houden of het aanbieden van een nevenactiviteit op uw bedrijf) is het belang per onderdeel te onderscheiden.

Groeien: Bedrijven welke vaak vreemd kapitaal in moeten brengen. Voor deze bedrijven is het van belang dat er zo efficiënt mogelijk gewerkt wordt. Hierdoor wordt de kostprijs per kg melk zo laag mogelijk. Investeren in duurzaamheid en fosfaatrechten zijn een punt van aandacht voor deze strategische ontwikkeling.

- Optimaliseren: Bedrijven met een stabiele omvang zullen moeten gaan optimaliseren. De afweging tussen arbeid, grondpositie, gebouwen en aflossing is hierbij van belang. Wanneer dit zo goed mogelijk gedaan wordt, kan het rendement van het bedrijf verhoogd worden.
- Verbreden/Stoppen: Onderzoek en ontwikkel ondernemerskwaliteiten om zo ook de nieuwe producten/diensten tot een succes te maken.

Het advies is hierbij tenslotte om vroegtijdig keuzes te maken, welke bij de ondernemer en het bedrijf passen (Rabobank, 2017).

Vijftien jaar geleden is er een keuze gemaakt door de Europese landbouwministers met grote gevolgen voor de Nederlandse melkveehouderij. Met name de jaren 2012-2015 lieten veel ontwikkelingen zien binnen melkveebedrijven. Het jaar 2015 werd opgevolgd door een aantal jaren van onrust. Inmiddels lijkt de rust weder te keren. Melkveehouders zijn op zoek naar nieuwe strategie die bij hun bedrijf past binnen de nieuwe wetgeving. Ook de minister van landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit vormt samen met haar ministerie een visie en gaat hierover in discussie met de Tweede Kamer.

Naar aanleiding van alle visies en adviezen met betrekking tot de toekomst van de melkveehouderij zal elke ondernemer een keuze moeten maken welke strategie voor zijn/haar bedrijf het best passend is. Dit leidt tot de hoofdvraag van deze scriptie:

Hoe passen Nederlandse melkveehouders hun strategie tot 2025 naar aanleiding van de actuele wet- en regelgeving aan?

Om deze vraag te beantwoorden zijn onderstaande drie deelvragen opgesteld:

1. Hoe pasten de Nederlandse melkveehouders in de afgelopen 5 jaar hun bedrijfsstrategie aan, aan de bestaande wet- en regelgeving?
2. Welke wet- en regelgeving gaat invloed hebben op de bedrijfsstrategie van de Nederlandse melkveehouder tot 2025?
3. Welke provinciale factoren zouden de bedrijfsstrategie van de Nederlandse melkveehouders tot 2025 kunnen beïnvloeden?

Uit de inleiding kwam naar voren dat de visies per provincies erg van elkaar kunnen verschillen. Het doel van dit onderzoek is om inzichtelijk te krijgen wat de huidige strategie van de Nederlandse melkveehouders is en waarop de strategie wordt gebaseerd. Het doel van dit onderzoek is om aan te tonen of de visies en speculaties naast de wet- en regelgeving een effect hebben op de samenstelling van strategie. De uitkomsten van het onderzoek zouden gebruikt kunnen worden tijdens gesprekken met melkveehouderijkanten. Hiermee kunnen klanten bijgestaan/geadviseerd worden in het vormen van inzichten of het maken van een keuze welke strategie het beste bij hen en hun bedrijf past.

2. Aanpak

In dit hoofdstuk staat per deelvraag beschreven hoe een antwoord zal worden gevormd en welke middelen hiervoor gebruikt zullen worden.

2.1 Aanpassing bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders aan bestaande wet- en regelgeving in het verleden

Deelvraag: Hoe pasten de Nederlandse melkveehouders in de afgelopen 5 jaar hun bedrijfsstrategie aan, aan de bestaande wet- en regelgeving?

Een toekomstbeeld wordt gebaseerd op gebeurtenissen uit het verleden. Om de hoofdvraag voldoende te kunnen beantwoorden is het dan ook van belang om te weten hoe Nederlandse melkveehouders de afgelopen 5 jaar hun bedrijfsstrategie hebben aangepast aan de veranderende wet- en regelgeving. Het aanpassen van de bedrijfsstrategie op de veranderende wet- en regelgeving zegt iets over de manier van ondernemen. De manier van ondernemen vormt in combinatie met de antwoorden op de andere twee deelvragen het antwoord op de hoofdvraag hoe Nederlandse melkveehouders hun bedrijfsstrategie tot 2025 naar aanleiding van actuele wet- en regelgeving aan zullen passen.

De vraag is beantwoord aan de hand van de bekende bedrijfsstijlen binnen de Nederlandse melkveehouderij. Hiervoor is het boek *Bouwen aan een betere balans* gebruikt. Daarnaast is met collega Agrarisch Adviseur Reuver een gesprek gevoerd met betrekking tot opgedane waarnemingen afgelopen jaren. Tenslotte zijn de uitkomsten van de enquête ingezet om deze deelvraag te beantwoorden. Middels de diverse vragen in de enquête konden de respondenten namelijk aangeven hoe de strategie van hun melkveebedrijf zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld en waarop deze ontwikkeling gebaseerd was.

Om te beoordelen of de respons op de enquête representatief is voor de circa 17.000 melkveebedrijven is, uitgaande van een betrouwbaarheidspercentage van 95% en een foutenmarge van 5%, de vereiste respons 375. Met een geschatte reactie van 25% is een uitzetting van ruim 1500 uitnodigingen gewenst (DCA Multimedia, 2018).

2.2 Invloeden van wet- en regelgeving op bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders tot 2025

Deelvraag: Welke wet- en regelgeving gaat invloed hebben op de bedrijfsstrategie van de Nederlandse melkveehouder tot 2025?

Na het verleden te hebben beschreven kan er worden gericht op een toekomstverwachting. In deze deelvraag wordt met name ingegaan op de door de overheid ingestelde wet- en regelgeving. De deelvraag zal beperkt worden tot wet- en regelgeving welke effect hebben op de Nederlandse melkveehouderij. Het kan hierbij ook gaan om wet- en regelgeving waar nog over gesproken wordt. In combinatie met de eerste deelvraag is van de aanpassingen in bedrijfsstrategie op basis van Nederlandse wet- en regelgeving grotendeels een verwachting geschetst.

Allereerst is opnieuw de respons op een deel van de enquête gebruikt. Hierin is geanalyseerd wat de huidige gevoerde strategie is tegenover de strategie in het verleden. Ook zijn middels de enquête de toekomstverwachting met betrekking tot wet- en regelgeving voor de Nederlandse melkveehouderij en angsten voor eventuele intenties met betrekking tot nieuwe wet- en regelgeving in kaart gebracht. Tijdens het raadplegen van kamerbrieven en plenaire verslagen zijn de gevreesde intenties nader onderzocht en verder inzichtelijk gemaakt. Eventuele overige intenties met betrekking tot nieuwe wet- en regelgeving zijn hierbij ook beschreven.

Om te beoordelen of de respons op de enquête representatief is voor de circa 17.000 melkveebedrijven is, uitgaande van een betrouwbaarheidspercentage van 95% en een foutenmarge van 5%, de vereiste respons 375. Met een geschatte reactie van 25% is een uitzetting van ruim 1500 uitnodigingen gewenst (DCA Multimedia, 2018).

2.3 Invloeden van provinciën op bedrijfsstrategie van Nederlandse melkvee-houders tot 2025

Deelvraag: *Welke provinciale factoren zouden de bedrijfsstrategie van de Nederlandse melkveehouders tot 2025 kunnen beïnvloeden?*

Naast de door de overheid ingestelde wet- en regelgeving, kunnen er ook op provinciaal niveau nog specifieke wet- en regelgevingen of beleidsveranderingen worden doorgevoerd welke van invloed zijn op de bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders. Uit de inleiding eerder blijkt dat de minister ook de provincies hiervoor verantwoordelijk stelt. De uitkomst van deze deelvraag is dan ook voornamelijk provinciaal gebonden.

Deze laatste deelvraag is beantwoordt aan de hand de respons uit de enquête, waar voornamelijk is gefocust op de ontwikkeling in strategie per provincie ten opzichte van de resultaten in de eerste deelvraag. Verder zijn er gesprekken met diverse adviseurs van Agra-Matic gevoerd.

Uitgaande van een betrouwbaarheidspercentage van 95%, een foutenmarge van 5% en een geschatte respons van 25% Om te beoordelen of de respons op de enquête representatief is voor:

Op basis van circa 17.000 melkveebedrijven in Nederland is de vereiste respons 375.

Op basis van circa 3.000 melkveebedrijven in de provincies Gelderland en Overijssel is de vereiste respons 341.

Op basis van circa 2.500 melkveebedrijven in de provincies Friesland en Brabant is de vereiste respons 334.

Op basis van circa 1.200 melkveebedrijven in de provincies Utrecht en Zuid-Holland is de vereiste respons 292.

Op basis van circa 1.000 melkveebedrijven in de provincies Groningen, Drenthe en Noord-Holland is de vereiste respons 278.

Op basis van circa 500 melkveebedrijven in de provincie Limburg is de vereiste respons 218.

Op basis van circa 250 melkveebedrijven in de provincies Flevoland en Zeeland is de vereiste respons 152 (CBS Statline, 2019) (DCA Multimedia, 2018).

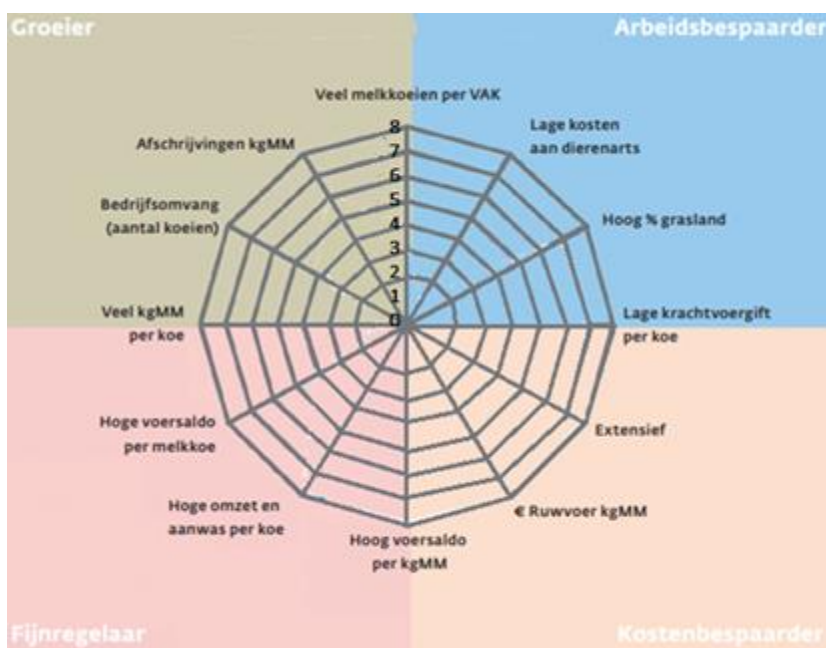
3. Resultaten

De informatie voor het beantwoorden van de deelvragen is op veel verschillende manieren ingezameld. Er is gebruik gemaakt van literatuur, kamerbrieven en rapporten, maar ook zijn er gesprekken gevoerd met adviseurs. Daarnaast is er ook een enquête uitgezet naar de Nederlandse melkveehouders/bedrijfsopvolgers.

3.1 Aanpassing bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders aan bestaande wet- en regelgeving in het verleden

Om de antwoorden op de enquête op een juiste wijze te analyseren zullen allereerst de verschillende bekende bedrijfsstijlen besproken worden. Het boek *Bouwen aan een betere balans* maakt onderscheid tussen 4 verschillende bedrijfsstijlen, welke ook zijn weergegeven in een bedrijfsstijlendiagram (Figuur 3) (Dirksen, Klever, Van Broekhuizen, Van der Ploeg, & Oostindië, 2013):

- Schaalvergroters / groeiers
- Arbeidsbespaarders
- Kostenbespaarders
- Fijnregelaars / koeienboeren

Figuur 3: Bedrijfsstijlendiagram (Dirksen, Klever, Van Broekhuizen, et al., 2013).

3.1.1 Feitelijke kenmerken, sterktes en zwaktes van bedrijfsstijlen

Bedrijven voldoen nooit geheel aan één bepaalde bedrijfsstijl. Het management van een bedrijf kan gebaseerd zijn op veel verschillende visies. Daarnaast kan een ondernemer ook van inzicht en dus van bedrijfsstijl veranderen. Uit vergelijking uitgevoerd door Dirksen Management Support (DMS) blijkt, hoe specifieker de bedrijfsstijl hoe beter het bedrijfseconomisch resultaat van het bedrijf is. Wat hierbij van belang is, is dat melkveehouders de ruimte krijgen om een eigen strategie te vormen. Strakke regelgeving welke tot in detail vastleggen wat er op ieder bedrijf moet gebeuren zal de specifieke bedrijfsstijl belemmeren en ook het bedrijfsresultaat (Dirksen, Klever, Van Broekhuizen, et al., 2013).

Schaalvergroters / Groeiers

Kenmerkend aan dit type melkveehouders is de omvang van het bedrijf. Denk hierbij aan het aantal melk- en kalfkoeien. Door de vele investeringen zijn ook de afschrijvingen per kilogram melk vaak kenmerkend. De arbeidsopbrengst per kilogram melk is op deze bedrijven niet hoog en ook is de kwetsbaarheid van dit type bedrijven bij lage melkprices toegenomen. Daarnaast zijn de huidige rentetarieven erg laag, maar kan een stijging van de rente in de toekomst een negatief effect hebben op deze bedrijven. Het aandeel vreemd vermogen op schaal vergrotende bedrijven ligt vaak relatief hoog.

Schaalvergroters delen de kenmerken van het hoge aandeel vreemd vermogen en de hoge melkproductie per koe met de Fijnregelaars. Verder wordt het kenmerk van het hoge aantal melk- en kalfkoeien per Volwaardige Arbeids-Kracht (VAK) gedeeld met de arbeidsbesparende bedrijven.

Arbeidsbespaarders

Arbeidsbesparende bedrijven zijn vaak niet de grootste bedrijven, maar behalen gemiddeld toch het hoogste aantal melk- en kalfkoeien per VAK. Daarnaast worden arbeidsbesparende melkveebedrijven gekenmerkt door lage vee-artskosten en een hoog % grasland tegenover een gemiddeld lagere krachtvoergift en melkproductie per koe. De lage krachtvoergift en het hoge aandeel eigen ruwvoer in het rantsoen is een gedeeld kenmerk met de kostenbesparende melkveebedrijven.

Kostenbespaarders

Deze stijl wordt gekenmerkt door de combinatie van lage kosten en een lage intensiteit in productie. Het gaat hierbij vaak om extensieve melkveebedrijven met een hoog aandeel ruwvoer in het rantsoen. Door de lage krachtvoergift en de hoge hoeveelheid ruwvoer behalen deze bedrijven ondanks de lagere melkproductie toch een relatief hoog voersaldo per kilogram melk. De hoge zelfvoorzienigheid in voer gecombineerd met een relatief laag vreemd vermogen door weinig investeringen maakt deze bedrijven het minst kwetsbaar voor economische veranderingen. Het hoge voersaldo per kilogram melk is een kenmerk dat deze bedrijfsstijl deelt met de bedrijfsstijl Fijnregelaars.

Fijnregelaars / koeienboeren

Deze bedrijfsstijl wordt gekenmerkt door de hoge intensiteit met betrekking tot dierlijke producties. Denk hierbij aan zowel toegerekende kosten als fokkerij en voerkosten. Daartegenover is de productie per koe, het aandeel omzet en aanwas en het aantal stuks jongvee per koe gemiddeld ook hoog. Door de hoge producties is het voersaldo, zowel per kilogram melk als per koe erg hoog. Fijnregelaars zijn door het hoge aandeel agrarisch toegerekende kosten, kostprijs technisch ook gevoelig voor prijswijzigingen van voer en mest, welke veroorzaakt worden door vraag en aanbod op de markt. De hoge melkproductie per melkkoe is een kenmerk dat deze bedrijfsstijl deelt met de bedrijfsstijl Schaalvergroters.

3.1.2 Ervaren kenmerken, sterktes en zwaktes van bedrijfsstijlen

Naar aanleiding van een gesprek met- en verstrekte jaarcijfers door de algemeen Agro Adviseur van de Jong & Laan is Tabel 1 opgesteld. In Tabel 1 is gebruik gemaakt van de jaarcijfers 2017 van vier Nederlandse melkveehouderij klanten met een specifieke bedrijfsstijl.

Tabel 1: Overzicht kengetallen klanten met specifieke bedrijfsstijl (de Jong & Laan accountants, 2017)

	Schaalvergroter		Arbeidsbespaarder		Kostenbespaarder		Koeienboer	
Totale oppervlakte (ha)	84	1	24	4	29	3	37	2
Aantal melkkoeien	153	1	103	2	61	4	86	3
Melkkoeien per ha	1,82	4	4,29	1	2,10	3	2,32	2
MM per hectare	17.304	3	36.562	1	16.602	4	24.405	2
MM per koe	9.500 kg	2	8.519 kg	3	7.893 kg	4	10.500 kg	1
Krachtvoergift per koe	9,00 kg	2	7,54 kg	3	5,35 kg	4	10 kg	1
Krachtvoerkosten per 100 kgMM	€ 8,67	2	€ 8,10	3	€ 6,20	4	€ 8,71	1

Om te analyseren of de cijfers van de bedrijfsstijlspecifieke bedrijven welke zijn gebruikt in Tabel 1 vergelijkbaar zijn met de cijfers verstrekt in het boek *Bouwen aan een betere balans* (ingevuld in Tabel 2) is Tabel 2 opgesteld. Tabel 2 is gevuld met plaatsing 1 tot en met 4. 1 betekent het hoogste getal en 4 het laagste.

Tabel 2: Overzicht plaatsing kengetallen bedrijfsstijl ten opzichte van andere bedrijfsstijlen (Dirksen, Klever, Van Broekhuizen, et al., 2013).

	Schaalvergroter	Arbeidsbespaarder	Kostenbespaarder	Koeienboer
Totale oppervlakte (ha)	1	4	2	3
Aantal melkkoeien	1	2	4	3
Melkkoeien per ha	3	1	4	2
MM per hectare	2	3	4	1
MM per koe	2	3	4	1
Krachtvoergift per koe	2	3	4	1
Krachtvoerkosten per 100 kgMM	2	3	4	1

Afwijkende plaatsen in Tabel 1 ten opzichte van Tabel 2 zijn rood en overeenkomende plaatsingen zijn groen. Het aantal kilogram MeetMelk per hectare toont de grootste afwijking. Het aantal kilogram MeetMelk per hectare bij deze arbeidsbesparende melkveehouder ligt erg hoog. Na vergelijking conceptcijfers 2018 lijken deze verschillen tussen koeienboer en arbeidsbespaarder snel naar elkaar toe te groeien. Het aantal kilogram MeetMelk per hectare bij de arbeidsbespaarder daalt namelijk van 36.562 kilogram MeetMelk naar 29.359 kilogram MeetMelk en de koeien boer stijgt van 24.405 kilogram MeetMelk naar 27.311 kilogram MeetMelk. Daarnaast is de schaalvergroter nog extensiever dan het beeld van de schaalvergroter in de vergelijkingstabel (De Jong & Laan accountants, 2018).

Uit het gesprek met dhr. Reuver (persoonlijke communicatie, 29 mei 2019) volgt onderstaande kenmerkende bedrijfsstijl omschrijving:

Schaalvergroters zijn vaak de gedreven en vooruitstrevende klanten. Voordat zij contact opnemen hebben ze zelf al een groot deel uitgezocht en berekend. Verder zijn het ondernemers die streven naar een zo optimaal mogelijke benutting van alle materialen, zoals grond, koe en huisvesting. Soms willen deze bedrijven ook te snel, waardoor ze meer risico lopen. Deze bedrijven hebben vaak een hoge financiering per kilogram melk. Kosten liggen gemiddeld ook wat hoger, zowel de toegerekende als de niet toegerekende kosten. Kenmerkend voor deze bedrijven zijn vaak de personeelskosten. Tenslotte zijn het wel bedrijven welke consequent gericht zijn op het verlagen van de kritieke melkprijs, het verhogen van het saldo en het realiseren van een reserveringscapaciteit.

Arbeidsbesparende bedrijven zijn vaak de bedrijven die zowel het intensieve karakter dragen qua grond ten opzichte van het aantal koeien, als het extensieve kostenbesparende karakter in de vorm van krachtvoergift als kilogram melk per koe. Het zijn vaak bedrijven met weinig arbeid zoals de naam al zegt. Verder worden deze bedrijven afgelopen jaren gedwongen tot groei om de arbeidsbesparende maatregelen terug te verdienen. Het zijn ondernemers die niet altijd inzicht hebben in het effect van deze maatregelen op de kritieke opbrengstprijs, saldo en de reserveringscapaciteit.

Kostenbesparende bedrijven worden vaak bestuurd door de ietwat voorzichtige ondernemers, welke eerst meerdere malen nadenken voordat ze een grote uitgave doen. Vaak zijn het ondergemiddelde melkveebedrijven qua omvang (langzame groeiers) met (onder)gemiddelde producties. Toch behalen deze bedrijven een goed resultaat. Dit goede resultaat ontleen deze bedrijven aan het sturen op liquiditeit. Verder letten deze ondernemers ook op saldo en reserveringscapaciteit en minder op kritieke melkprijs.

Koeienboeren handelen zoals de naam al schetst, compleet gericht op de koeien. Het zijn qua omvang niet de grootste bedrijven, maar qua kilogram MeetMelk wel de intensiefste bedrijven. Het gaat hierbij vaak om ondernemers welke met betrekking tot toegerekende kosten en het investeren in productierechten impulsief kunnen reageren. Deze bedrijven worden dan ook gekenmerkt door de hoge toegerekende kosten, waarin voer-, mestafzet- en loonwerkkosten leidend zijn. Daarnaast hebben deze bedrijven gemiddeld het hoogste aandeel omzet en aanwas.

3.1.3 Resultaten enquête

Om de enquête juist te analyseren is middels een excel document een rapport gedownload met de 90 ontvangen antwoorden op de enquête. De respons bestond uit 32 melkveehouders en 58 bedrijfsopvolgers uit 11 verschillende provincies van Nederland. Ontbrekend is de respons van de Limburgse melkveehouders/bedrijfsopvolgers. 41 melkveebedrijven hebben een omvang tussen de 75 en 125 melk- en kalfkoeien, 22 melkveebedrijven met een omvang van <25 tot en met 75 melk- en kalfkoeien, 16 melkveebedrijven met een omvang van 125 tot en met 200 melk- en kalfkoeien en 12 melkveebedrijven met 200 of meer melk- en kalfkoeien. 82 inzenders huisvest de koeien in een ligboxenstal, 6 inzenders op de grupstal en bij 2 inzenders lopen de melk- en kalfkoeien in een potstal. De melkveehouders/bedrijfsopvolgers worden vanaf nu respondenten genoemd.

De open antwoorden op de vragen zijn naar vaste onderlinge overeenkomsten aangepast en het document is vervolgens geüpload in SPSS.

Bij de analyse van de antwoorden op de enquête is gebruik gemaakt van frequentie- en kruistabellen.

Allereerst is in Tabel 3 de frequentie per strategie in het verleden weergegeven.

Tabel 3: Bedrijfsstrategie van de melkveehouders afgelopen jaren.

Strategie (verleden)		
	Frequentie	Percentage
Groei	44	48,9
Optimalisatie	40	44,4
Verbreiding	4	4,4
Staking	2	2,2
Totaal respondenten	90	100,0

Uit Tabel 3 is op te maken dat de bedrijfsstrategie van bijna de helft van de respondenten groei was. De andere helft van de respondenten hadden als bedrijfsstrategie voornamelijk optimalisatie en slechts vier melkveehouders inventariseerden zich op een neventak. Daarnaast hebben twee respondenten zich de afgelopen jaren bezig gehouden met de staking van hun melkveebedrijf.

Tabel 4: Waarop de bedrijfsstrategie van de melkveehouders afgelopen jaren gebaseerd was.

Gebaseerd op		
	Frequentie	Percentage
Veranderingen in de Nederlandse melkveehouderij	62	68,9
Provinciale veranderingen	3	3,3
Regionale veranderingen	1	1,1
Opvolgers	10	11,1
Persoonlijke omstandigheden	11	12,2
Overig	3	3,3
Totaal respondenten	90	100,0

Uit Tabel 4 is op te maken dat bijna 70% van de respondenten de bedrijfsstrategie op basis van veranderingen in de Nederlandse melkveehouderij voerden. 15% van de melkveehouders geeft aan de bedrijfsstrategie te hebben gehanteerd om persoonlijke of bedrijfsspecifieke redenen. Circa 4% van de melkveehouders zegt zijn/haar bedrijfsstrategie te hebben gebaseerd op provinciale of regionale veranderingen en ruim 10% van de melkveehouders geeft aan dat de bedrijfsstrategie werd gehanteerd met zicht op de komende bedrijfsovername. De melkveehouders/bedrijfsopvolgers welke de bedrijfsstrategie baseerde op persoonlijke of overige omstandigheden lieten geen verdere gegevens achter om verdere navraag te doen.

Om aan te tonen of een bepaalde onderbouwing leidt tot een bepaalde strategie is weergegeven in Tabel 5.

Tabel 5: Onderbouwing strategie verleden

Gebaseerd op (verleden) * Strategie (verleden) Crosstabulation		Strategie (verleden)				Totaal respondenten
		Groei	Optimalisatie	Verbreding	Staking	
Gebaseerd op (verleden):	Veranderingen in de Nederlandse melkveehouderij	29	28	3	2	62
	Provinciale veranderingen	1	2	0	0	3
	Regionale veranderingen	0	1	0	0	1
	Opvolgers	10	0	0	0	10
	Persoonlijke omstandigheden	4	6	1	0	11
	Overig	0	3	0	0	3
	Totaal respondenten	44	40	4	2	90

Uit Tabel 5 is op te maken dat, de tien melkveebedrijven welke actief bezig zijn met bedrijfsoverdracht ook alle tien de strategie groei hanteerde. Veranderingen in de Nederlandse melkveehouderij leidde in veel gevallen tot Groei of Optimalisatie en dit geldt ook voor persoonlijke omstandigheden. Veranderingen in de Nederlandse melkveehouderij veroorzaakte ook de staking van een tweetal melkveebedrijven.

In Tabel 6 is weergegeven of er nog specifiekere redenen zijn voor het hanteren van een bepaalde bedrijfsstrategie.

Tabel 6: Reden voor gehanteerde strategie in het verleden

Reden * Strategie (verleden) Crosstabulation		Strategie verleden				Totaal respondenten
		Groei	Optimalisatie	Verbreding	Staking	
Reden	Geen	11	10	1	0	22
	Maatschappelijk denkbeeld	0	1	0	0	1
	Vogelbeheer	0	1	1	0	2
	Emissies	1	0	0	0	1
	Fosfaatwetgeving	15	21	0	2	38
	Afschaffing melkquotum	6	1	0	0	7
	Grondgebondenheid	4	0	1	0	5
	Bedrijfsverplaatsing	2	0	0	0	2
	Provinciaal	1	0	0	0	1
	NB-wet	2	3	0	0	5
	Duurzaamheid	2	1	0	0	3
	Zuivellijnen	0	2	1	0	3
	Totaal respondenten	44	40	4	2	90

Uit Tabel 6 is op te maken dat Fosfaatwetgeving naast het niet opgeven van een reden de twee grootste aanleidingen zijn geweest tot de strategieën Groei en Optimalisatie. Verder, blijkt uit Tabel 6 duidelijk dat de voor beide gestaaakte bedrijven de fosfaatwetgeving hier de aanleiding toe was. Tenslotte is de verplaatsing van het bedrijf voor twee melkveehouders de reden geweest om te groeien.

Het boek *Bouwen aan een betere balans* beschreef dat grote bedrijven doorgaans meer de drang hebben om te groeien dan kleine bedrijven (Dirksen, Klever, Van Broekhuizen, et al., 2013). Dit leidt ons naar Tabel 7. Een gemiddeld Nederlands melkveebedrijf telt in 2018 gemiddeld 95 melk- en kalfkoeien (CBS Statline, 2019).

Tabel 7: Aantal gehouden melk- en kalfkoeien ten opzichte van de gehanteerde strategie in het verleden

Aantal * Strategie (verleden) Crosstabulation						
		Strategie (verleden)				Totaal respondenten
		Groei	Optimalisatie	Verbreiding	Staking	
Aantal melkkoeien	< 25	1	0	1	1	3
	25 - 50	2	3	2	1	8
	50 - 75	5	6	0	0	11
	75 - 100	10	10	1	0	21
	100 - 125	10	10	0	0	20
	125 - 150	7	3	0	0	10
	150 - 175	2	2	0	0	4
	175 - 200	0	1	0	0	1
	200 - 225	4	2	0	0	6
	225 - 250	1	0	0	0	1
	> 250	2	3	0	0	5
Totaal respondenten		44	40	4	2	90

Uit Tabel 7 is op te maken dat de strategie van melkveebedrijven met 50 melk- en kalfkoeien of meer in meeste gevallen is gericht op Groei en Optimalisatie. Verder blijkt dat 41% van de melkveebedrijven onder het Nederlands gemiddelde een groeistrategie hanteerde en 55% van de melkveebedrijven boven het Nederlands gemiddelde een groeistrategie hanteerde. Daarnaast blijkt uit Tabel 7 ook dat de omvang van de twee gestaaakte bedrijven zich ruim onder het gemiddelde Nederlandse melkveebedrijf bevond. Verbreiding lijkt zich bij de onder gemiddelde bedrijven ook meer voor te doen dan de boven gemiddelde melkveebedrijven.

Of de gekozen strategie in het verleden ook nog afhankelijk is per provincie is weergegeven in Tabel 8.

Tabel 8: Gevoerde strategie in het verleden per provincie

Provincie * Strategie (verleden) Crosstabulation						
		Strategie verleden				Totaal respondenten
		Groei	Optimalisatie	Verbreiding	Staking	
Provincie	Brabant	1	2	0	0	3
	Zuid-Holland	2	2	0	0	4
	Friesland	1	1	0	0	2
	Drenthe	6	1	1	0	8
	Flevoland	2	6	0	0	8
	Gelderland	20	8	1	1	30
	Groningen	0	4	0	0	4
	Noord-Holland	2	5	0	0	7
	Overijssel	6	6	2	0	14
	Utrecht	3	3	0	1	7
	Zeeland	1	2	0	0	3
Totaal respondenten		44	40	4	2	90

Uit Tabel 8 lijkt verbreding zich meer voor te doen in de midden-oost kant van Nederland, provincies Drenthe, Gelderland en Overijssel. Deze provincies hebben ook het hoogste aandeel groeistrategie en twee van deze provincies hebben ook het hoogste aantal optimalisatiebedrijven.

Optimalisatie lijkt in alle provinciën afgelopen jaren een strategie te zijn geweest. De respons uit Groningen lijkt eenduidig, doordat vier van de vier melkveebedrijven optimalisatie als bedrijfsstrategie lijken te hebben gehanteerd.

3.2 Invloeden van wet- en regelgeving op bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders tot 2025

Om deze tweede deelvraag zo compleet mogelijk te beantwoorden zijn allereerst de resultaten op de vragen in de enquête geanalyseerd. Naast de vragen naar de huidige strategie van de melkveebedrijven is namelijk ook gevraagd naar mogelijke wet- en regelgeving welke belemmerend kunnen zijn voor de bedrijfsvoering van deze melkveebedrijven.

In het onderzoek naar intenties met betrekking tot nieuwe wet- en regelgeving voor de Nederlandse melkveehouderij zullen ook de reacties van melkveehouders over verwachte wet- en regelgeving meegenomen worden.

3.2.1 Resultaten enquête strategische ontwikkeling melkveebedrijven

Ook hier is opnieuw gebruik gemaakt van hetzelfde gedownloade, bewerkte en in SPSS geüploade excel rapport, welke in 3.1.3 is omschreven, bestaande uit 90 respondenten uit 11 verschillende provinciën in Nederland.

Allereerst zal geanalyseerd worden wat de huidige bedrijfsstrategie is van de respondenten en of dit duidelijk is gewijzigd ten opzichte van de gehanteerde strategie beschreven in voorgaande deelvraag.

Resultaten van deze analyse zijn weergegeven in Tabel 9.

Tabel 9: Strategie melkveebedrijven nu vergeleken met strategie in het verleden

Strategie (nu) * Strategie (verleden) Crosstabulation						
		Strategie (verleden)				Totaal respondenten
		Groei	Optimalisatie	Verbreding	Staking	
Strategie (nu)	Groei	11	4	0	1	16
	Optimalisatie	18	30	3	0	51
	Verbreding	4	2	1	0	7
	Staking	0	0	0	1	1
	Groei en Optimalisatie	5	2	0	0	7
	Optimalisatie en Verbreding	4	1	0	0	5
	Groei, Optimalisatie en Verbreding	2	0	0	0	2
	Optimalisatie, Verbreding Staking	0	1	0	0	1
Totaal respondenten		44	40	4	2	90

Van de 44 respondenten welke in het verleden de strategie groei hanteerde, zijn dit er slechts nog 11. Van de 33 respondenten welke van strategie zijn gaan veranderen, zijn er 18 overgegaan naar een optimaliserende strategie, 4 zijn gaan verbreden en de 11 andere respondenten zijn een minder specifieke strategie gaan hanteren, waar optimalisatie wel een onderdeel van uitmaakt.

Van de 40 respondenten welke in het verleden de optimaliserende strategie voerden, doen er 30 dit nog steeds. 4 respondenten zijn overgegaan op de groei strategie en 2 zijn overgegaan op verbreding. De overige 4 melkveebedrijven hanteren een bredere strategie in een combinatie van optimalisatie en groei of verbreding.

Opvallend is dat de in het verleden verbredende bedrijven wel strategie specifiek lijken te blijven handelen. Van de 4 bedrijven zijn 3 bedrijven overgegaan op een optimaliserende strategie en het andere bedrijf voert nog steeds de verbredende strategie.

Opvallend bij de stakende melkveebedrijven is het feit, dat één van deze twee bedrijven opnieuw de groeistrategie heeft opgezocht.

Op welke grond de huidige strategie gebaseerd is, is weergegeven in Tabel 10.

Tabel 10: Onderbouwing strategie verleden vergeleken met onderbouwing strategie nu

Gebaseerd (verleden) * Gebaseerd (nu) Crosstabulation								
		Gebaseerd (nu)						Totaal respon- dent
		Stabiliteit	Maatschappij	Veranderingen bin- nen de Nederlandse melkveehouderij	Regionale veranderingen	Bedrijfs- overname	Eigen Visie	
Gebaseerd op: (verleden)	Veranderingen in de Nederlandse melk- veehouderij	1	2	44	5	1	9	62
	Provinciale verande- ringen	0	0	2	0	0	1	3
	Regionale verande- ringen	0	0	1	0	0	0	1
	Opvolgers	0	0	7	1	2	0	10
	Persoonlijke omstan- digheden	1	0	7	0	0	3	11
	Overig	0	0	1	0	0	2	3
Totaal respondenten		2	2	62	6	3	15	90

Uit Tabel 10 is op te maken, dat de onderbouwing bij veel melkveehouders is veranderd ten opzichte van het verleden. In het verleden baseerde 62 respondenten de strategie op veranderingen binnen de Nederlandse melkveehouderij, nu zijn dit er nog steeds 62, maar bestaande uit 18 andere respondenten. 51 van de 90 respondenten geeft aan de strategie hetzelfde te hebben gehouden als de strategie in het verleden. 44 van deze respondenten blijven de strategie baseren op Veranderingen binnen de Nederlandse melkveehouderij.

15 respondenten zijn de strategie gaan baseren op een eigen gevormde visie. Na verdere navraag bij de respondenten blijkt de eigen visie gebaseerd op een combinatie van allerlei veranderingen, zowel in de maatschappij als regionale-, provinciale- en Nederlandse melkveehouderij. De invloed van regionale veranderingen op de strategie lijkt ook toe te nemen en laat een stijging van 1 melkveehouder naar 6 andere melkveehouders zien.

Om te kijken of bepaalde onderbouwingen lijken te leiden naar een bepaalde strategie is hier een kruistabelvergelijking van gemaakt, welke is weergegeven in Tabel 11.

Tabel 11: Onderbouwing huidige bedrijfsstrategie

Strategie (nu) * Gebaseerd (nu) Crosstabulation		Gebaseerd (nu)						Totaal res-pondenten
		Stabiliteit	Maatschappij	Veranderingen bin-nen de Nederlandse melkveehouderij	Regionale veranderin-gen	Bedrijfs-overname	Eigen Visie	
Strategie (nu)	Groei	0	0	10	1	1	4	16
	Optimalisatie	2	0	37	3	1	8	51
	Verbreiding	0	0	6	1	0	0	7
	Staking	0	0	1	0	0	0	1
	Groei en Optimalisatie	0	0	4	0	1	2	7
	Optimalisatie en Verbreiding	0	2	1	1	0	1	5
	Groei, Optimalisatie en Verbreiding	0	0	2	0	0	0	2
	Optimalisatie, Verbreiding Staking	0	0	1	0	0	0	1
	Totaal respondenten	2	2	62	6	3	15	90

Uit Tabel 11 is op te maken dat Veranderingen binnen de Nederlandse melkveehouderij nu meer lijkt te leiden tot Optimalisatie. 37 respondenten geven namelijk aan de bedrijfsstrategie volkomen op optimalisatie te richten, daarnaast maakt optimalisatie deel uit van de strategie voor 8 respondenten. In het verleden ging het hierbij om 28 van de 62 respondenten. Het aantal groeiers op basis van veranderingen binnen de Nederlandse melkveehouderij is gedaald van 29 naar 16 respondenten. Verbreiding is gestegen van 3 naar 10 respondenten en staking betreft nog steeds twee melkveebedrijven.

Strategievoering op basis van provinciale veranderingen lijkt helemaal verdwenen, maar strategie op basis van regionale veranderingen is met 5 respondenten toegenomen. Regionale veranderingen lijkt voornamelijk te leiden tot groei en/of optimalisatie van de bedrijven. Bedrijfsopvolging leidt niet langer alleen tot groei, maar ook tot optimalisatie en de eigen visies van de respondenten leiden voornamelijk tot optimalisatie en deels tot groei van de melkveebedrijven. Voor twee respondenten leidt de stabiliserende markt, wet- en regelgeving en vraag van de consumenten naar optimalisatie van de bedrijven. Twee andere respondenten baseren de strategie op de maatschappij en geven daarbij aan dat dit verbreiding en optimalisatie van het bedrijf vraagt.

In Tabel 12 is de meest specifieke reden voor het hanteren van de strategie weergegeven.

Tabel 12: Reden voor huidige strategie

Reden (nu) * Strategie (nu) Crosstabulation

		Strategie (nu)								Totaal respon- dent
		Groei	Optimalisatie	Verbreiding	Staking	Groei en Optimalisatie	Optimalisatie en Verbreiding	Groei, Optimalisatie en Verbreiding	Optimalisatie, Verbreiding Staking	
Reden	Geen	2	12	0	0	0	1	0	0	15
(nu)	Maatschappelijk denkbeeld	0	0	1	0	0	1	0	0	2
	Vogelbeheer	0	0	1	0	0	0	0	0	1
	Emissies	0	1	0	0	0	0	0	0	1
	65% eiwit land	1	1	0	0	0	0	0	0	2
	Stoppers	1	0	0	0	0	0	0	0	1
	Groei	1	1	0	0	1	0	0	0	3
	Huisvesting	0	0	0	0	1	0	0	0	1
	Regelgeving algemeen	1	0	0	0	1	0	0	0	2
	Bedrijfsopvolging	0	1	0	0	0	0	0	0	1
	Fosfaatwetgeving	7	30	4	0	4	2	2	1	50
	Grondgebonden- heid	2	1	0	1	0	1	0	0	5
	NB-wet	1	0	0	0	0	0	0	0	1
	Duurzaamheid	0	0	1	0	0	0	0	0	1
	Zuivellijnen	0	4	0	0	0	0	0	0	4
Totaal respondenten		16	51	7	1	7	5	2	1	90

Uit Tabel 12 is op te maken dat de fosfaatwetgeving de grootste aanleiding geeft tot het optimaliseren van de melkveebedrijven. Het aantal bedrijven met als reden fosfaatwetgeving is dan ook van 38 naar 50 respondenten gestegen. Daarnaast zijn er nog steeds een aantal respondenten welke zonder duidelijke reden de voornamelijk optimaliserende strategie hanteren. De opkomende zuivellijnen lijken aanleiding te geven tot het optimaliseren van de melkveebedrijven. Duurzaamheid en de Natuurbeschermingswet lijken niet langer grote drijfveren te vormen voor een bepaalde strategie. Grondgebondenheid behoudt een gelijkmatig effect, maar leidt niet langer alleen tot groeiers. Daarnaast zijn er nog een aantal overige redenen ter onderbouwing van de gekozen strategie. Ten opzichte van het verleden zijn hieraan toegevoegd: 65% eiwit van eigen land, stoppers, groei, huisvesting, regelgeving algemeen en bedrijfsopvolging.

Of er een duidelijke verschuiving in strategie is af te leiden uit het aantal melk- en kalfkoeien op het bedrijf is te zien in Tabel 13.

Tabel 13: Aantal gehouden melk- en kalfkoeien ten opzichte van de huidige strategie

Aantal * Strategie (nu) Crosstabulation										
		Strategie (nu)								
		Groei	Optimalisatie	Verbreiding	Staking	Groei en Optimalisatie	Optimalisatie en Verbreiding	Groei, Optimalisatie en Verbreiding	Optimalisatie, Verbreiding Staking	Totaal respon- denten
Aantal melk- koeien	< 25	1	2	0	0	0	0	0	0	3
	25 - 50	0	3	2	1	0	1	0	1	8
	50 - 75	1	8	1	0	0	1	0	0	11
	75 - 100	2	14	1	0	3	1	0	0	21
	100 - 125	4	12	1	0	0	1	2	0	20
	125 - 150	3	7	0	0	0	0	0	0	10
	150 - 175	1	1	0	0	2	0	0	0	4
	175 - 200	0	1	0	0	0	0	0	0	1
	200 - 225	3	1	1	0	0	1	0	0	6
	225 - 250	0	1	0	0	0	0	0	0	1
	> 250	1	1	1	0	2	0	0	0	5
Totaal respondenten		16	51	7	1	7	5	2	1	90

Wanneer Tabel 7 wordt vergeleken met Tabel 13 is op te maken, dat met name de (onder) gemiddelde bedrijven een verschuiving naar gemengde strategie laten zien. Alle melkveebedrijven neigen meer naar de optimaliserende strategie, maar de bovengemiddelde melkveebedrijven hanteren deze strategie specifieker. Wel is het aandeel groeiers binnen de bovengemiddelde melkveehouderijen nog groter (13%) dan het percentage groeiers binnen de onder gemiddelde melkveebedrijven.

3.2.2 Resultaten enquête toekomstverwachting Nederlandse melkveehouderij

Elke ondernemer heeft aangegeven wat zij vinden van de huidige ontwikkeling van de Nederlandse wet- en regelgeving omtrent de Nederlandse melkveehouderij. Deze mening is weergegeven in Tabel 14.

Tabel 14: Ervaring huidige ontwikkeling wet- en regelgeving

Ervaring huidige ontwikkeling wet- en regelgeving		
	Frequentie	Percentage
Goed, er moet ingegaan worden op de wensen en opmerkingen van de consument	6	6,7
Goed, het zorgt voor een stabiel markt	3	3,3
Te veel in een te korte tijd	34	37,8
Het zorgt voor onrust	21	23,3
Onnodig	2	2,2
Beknellend	18	20,0
Onhaalbaar	4	4,4
Onrealistisch	2	2,2
Totaal respondenten	90	100,0

Uit Tabel 14 is op te maken dat maar weinig respondenten de ontwikkelingen in wet- en regelgeving omtrent de Nederlandse melkveehouderij echt onnodig vindt. Daarentegen is ook maar 10% enthousiast over de veranderingen. Bijna 40% van de respondenten geeft aan dat alle veranderingen samen voor nu te veel is in een te korte tijd en ruim 20% geeft aan dat alle veranderingen samen zorgen voor onrust. 20% van de respondenten ziet de ontwikkelingen als beknellend en ruim 6,5% ziet de ontwikkelingen als onhaalbaar of onrealistisch.

Hoe deze negentig respondenten de toekomst voor de Nederlandse melkveehouderij met betrekking tot wet- en regelgeving inzien is weergegeven in Tabel 15.

Tabel 15: Toekomstverwachting wet- en regelgeving van de Nederlandse melkveehouderij

		Toekomstverwachting			Totaal respondenten
		Positief	Neutraal	Negatief	
Functie	Melkveehouder	8	11	13	32
	Bedrijfsopvolger	13	18	27	58
Totaal respondenten		21	29	40	90

Uit Tabel 15 blijkt dat bijna 45% van de negentig respondenten de toekomst van de wet- en regelgeving met betrekking tot de Nederlandse melkveehouderij somber inzielt. Daarnaast is ruim 30% neutraal ingesteld en slechts 23,3% is positief gestemd over de toekomstverwachting van de wet- en regelgeving. Opvallend is het verschil in respons tussen de melkveehouders en de potentiële bedrijfsopvolgers. De antwoorden van de melkveehouders zijn redelijk verdeeld tot licht negatief. De mening van de bedrijfsopvolgers daarentegen zijn weinig positief tot maar liefst 46,5% negatief.

De reden voor bovengenoemde toekomstverwachting is dusdanig uiteenlopend, dat deze is geanalyseerd en in Bijlage 2: Resultaten enquête toekomstverwachting wet- en regelgeving Nederlandse melkveehouderij anoniem is ingevoegd.

De respondenten met een positieve toekomstverwachting met betrekking tot wet- en regelgeving laten merken dat zij naar alle onrust en veranderingen en vele fouten nu betere tijden verwachten. Bedrijven passen momenteel al goed binnen de toekomstvisie van de minister. Het zou mooi zijn als politiek en consument ook de werkelijkheid van de melkveebedrijven zouden zien.

Uit het aantal neutrale ondernemers zijn nog wisselend positieve en negatieve opmerkingen te lezen. Er zit potentie in de Nederlandse melkveehouderij, maar dit moet de overheid nog inzien. Ook geven meerdere ondernemers aan dat de toekomst afhankelijk is van de politieke partijen welke aan de macht komen in Nederland.

De negatief gestemde ondernemers borduren voort op de linkse politieke partijen en de milieulobbyisten, welke de onwetende consumenten beïnvloeden met onjuiste informatie. Consumenten nemen te veel voor waar aan en de politiek laadt zich leiden door deze consumenten. De regelgeving wordt boeren te veel.

Sommige ondernemers geven al aan dat Fosfaat nog maar het eerste onderdeel zou zijn. Ondernemers tonen angst voor verdere emissie bepalende maatregelen, grondgebondenheid en Dier- en welkzijnseisen zoals verbod op de grupstal.

De respondenten is ook gevraagd wat de angst is met betrekking tot ontwikkeling of nieuwe wetten en regels. Dit is weergegeven in Tabel 16.

Tabel 16: Angst voor wetten en regels per provincie

		Angst																									
		Totaal respondenten	Grondgebonden melkveehouderij, grondgebonden groei en provinciale wetten	Overig	Provinciale wetten	Verplichte weidegang	65% Eiwitbenutting van eigen land	Kringlooplandbouw	Fabrieksquotum	Grondgebondengroei, Fabrieksquotum en Kringlooplandbouw	Kringlooplandbouw en Provinciale wetten	Kringlooplandbouw en verplichte weidegang	Grondgebondengroei, Fabrieksquotum en 65% eiwitbenutting	Grondgebonden groei	Grondgebonden melkveehouderij, Kringlooplandbouw en 65% eiwitbenutting	Grondgebondengroei en verplichte weidegang	Grondgebonden melkveehouderij, Fabrieksquotum en provinciale wetten	Grondgebonden melkveehouderij, 65% eiwitbenutting en verplichte weidegang	Fabrieksquotum, verplichte weidegang en provinciale wetten	Grondgebonden melkveehouderij en provinciale wetten	Grondgebonden melkveehouderij, 65% eiwitbenutting	Grondgebonden melkveehouderij en Grondgebonden groei	Grondgebonden melkveehouderij en 65% eiwitbenutting	Kringlooplandbouw, 65% eiwitbenutting en weidegang	Grondgebonden melkveehouderij	Geen	
Provincie	Brabant	3	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Zuid-Holland	4	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Friesland	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Drenthe	8	1	0	1	1	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Flevoland	8	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Gelderland	30	0	3	2	2	3	4	3	3	1	0	0	0	4	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0
	Groningen	4	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Noord-Holland	7	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0
	Overijssel	14	0	2	1	2	0	0	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0
	Utrecht	7	0	0	1	1	2	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Zeeland	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Totaal respondenten		90	1	8	10	8	7	9	9	1	1	1	1	7	1	1	1	1	1	1	1	3	2	2	2	7	7

Uit Tabel 16 is op te maken, dat Gelderland de provincie is met de meeste angsten voor nieuwe wetten en regels. Uit de provincie Gelderland is namelijk respons ontvangen van dertig melkveebedrijven en slechts één bedrijf geeft aan geen angsten voor nieuwe wetten en regels te hebben.

Verder is uit Tabel 16 de volgende top 5 angsten op te maken met betrekking tot nieuwe wetten en regels:

1. Grondgebonden melkveehouderij	17 melkveehouders/bedrijfsopvolgers
2. Kringlooplandbouw Verplichte weidegang Provinciale wet- en regelgeving	15 melkveehouders/bedrijfsopvolgers
3. Grondgebondengroei melkveehouderij 65% eiwitbenutting van eigen land	14 melkveehouders/bedrijfsopvolgers
4. Fabrieksquotum	13 melkveehouders/bedrijfsopvolgers
5. Overig	8 melkveehouders/bedrijfsopvolgers

De overige angsten bestaan onder andere uit emissie beperkingen, ondoordachte regelgeving, regelgeving vanuit de fabriek en verplichtingen.

Angsten voor provinciale wet- en regelgeving bevindt zich gezamenlijk met kringlooplandbouw en verplichte weidegang op de tweede plaats.

3.2.3 Intenties met betrekking tot nieuwe wet- en regelgeving voor de Nederlandse melkveehouderij

Op 20 februari 2018 dient de heer Futselaar (SP) een motie in met betrekking tot verplichte weidegang. Hierop reageert minister Schouten verwijzend naar het regeerakkoord dat er geen verplichte weidegang komt. Dit kan alleen als de melkveehouderijsector dit zichzelf oplegt (Kamerstukken II, 2018D26015).

Op 28 maart 2019 vond er een debat plaats met betrekking tot de Landbouw- en Visserijraad van 18 maart 2019 en een debat over een Houdbaar voedselsysteem. Binnen de bespreking van de Landbouw- en Visserijraad komt het Nationaal Strategisch Plan ter sprake. Alle lidstaten van de Europese Unie moeten dergelijk plan opstellen. In Nederland is het samenstellen van dit plan voor de verantwoordelijkheid van het Rijk en de provincies (Kamerstukken II, 2019D15681).

Het nieuwe GLB zal in 2021 ingevoerd worden en 2027 eindigen. Voor Schouten moet het nieuwe GLB bij gaan dragen naar een omslag naar een landbouw die economie, mens en leefomgeving gaat verbinden en draagvlak voor de landbouw gaat creëren. Verder komt het Rli-rapport ter sprake in het debat over een Houdbaar voedselsysteem. In dit rapport doet het Rli namelijk drie aanbevelingen (Raad voor de leefomgeving en infrastructuur, 2018.):

- Geef duidelijkheid over de ruimte voor de veehouderij in de toekomst
- Werk toe naar duurzame consumptiepatronen
- Benut ketenpartijen bij verduurzamen van productie en consumptie

Minister Schouten geeft in het debat aan niet alles van het rapport over te willen nemen in haar beleid. Wel onderschrijft ze dat ze de schijf van vijf als consumptiepatroon wil motiveren met een verhouding van 40% dierlijke eiwitten en 60% plantaardige eiwitten. Verder geeft de minister aan in gesprek te zijn met de supermarktketens inzake een eerlijke prijs voor de boeren. Schouten wil nu verder eerst discussiëren over de toekomst van de Nederlandse melkveehouderij met de melkveehouders en de Tweede Kamer. Ook richting de partijen GroenLinks en de Partij van de Dieren doet zij geen concrete uitspraken over vermindering van de veestapel, maar geeft zij aan dat dit momenteel het automatische gevolg is geweest met 10% afroaming van de fosfaatrechten bij overdracht (Kamerstukken II, 2019D15682).

In het debat op 10 april 2019 met de Tweede Kamer komt de term grondgebondenheid aan bod. Dhr. Futselaar (SP) gaf aan het begrip grondgebonden erg vaag te vinden en dat hij hier graag een wettelijke definitie op zag. Schouten gaf in haar reactie hierop aan, dat grondgebondenheid van de melkveehouderij voor haar geen doel op zich is. Wel wordt het streven naar grondgebondenheid gezien als een belangrijk middel. Een meer grondgebonden melkveehouderij zorgt namelijk voor meer maatschappelijke waardering in en een economisch succesvolle toekomst. Deze twee waarden moeten samen een evenwicht behouden waar mevrouw Schouten ook eerder naar verwees in haar visiedocument (waardevol en verbonden). Inmiddels lijkt een grote zuivelcoöperatie inmiddels ook de eerste stappen richting grondgebondenheid gezet te hebben. Minister Schouten ziet het rapport van de commissie grondgebondenheid als een bevestiging op haar visiedocument. Haar document was nog niet uitgegeven toen het rapport al in concept gereed was, alles lijkt dus samen te komen in één richtlijn. Dit is dan ook de

reden waarom sinds 1 januari 2018 de wet Grondgebonden groei melkveehouderij is ingegaan. Zodat verdere intensivering van de melkveehouderij onmogelijk wordt gemaakt. Hiervoor was op 1 januari 2015 al de wet verantwoorde groei melkveehouderij ingesteld.

Minister Schouten geeft duidelijk aan dat alles nog in de ontwerpfase is. Er zijn veel vragen en opdrachten, maar de denkwijze focust zich geheel op het sluiten van kringlopen. Kamerleden Futselaar en Ouwehand zouden graag definities horen, maar Schouten wil graag eerst de bouwstenen van de visie formuleren waaruit later de criteria/definities/afbakeningen zullen volgen. Minister geeft aan de wet- en regelgeving te willen vereenvoudigen, dit hoopt ze te bereiken door onderwerpen stap voor stap te behandelen. Daarnaast geeft Schouten aan eigen initiatieven vanuit de sector niet te willen dwarsbomen. Zo noemt de commissie maximaal 10 melkkoeien per hectare beweidbare huiskavel. Uit het beantwoorden van de vragen van de heer Smeulders volgt dat mevrouw Schouten niet perse gericht is op de individuele grondgebondenheid van de bedrijven, maar over de algemene grondgebondenheid van de gehele Nederlandse melkveehouderij (Kamerstukken II, 2019D18149).

Vervolgens stelt mevrouw Ouwehand op 23 april 2019 vragen aan de minister met betrekking tot de toename van megastallen. In dit debat geeft minister Schouten nogmaals duidelijk aan geen grens per bedrijf te willen stellen, omdat het aan de provincies is om de vergunningen te verstrekken. De algemene omvang van de melkveehouderij ligt vastgelegd middels fosfaatrechten en bedrijven kunnen alleen nog individueel groeien als er andere melkveehouders stoppen of minder koeien gaan houden (Kamerstukken II, 2019D19894).

In een brief aan de Tweede Kamer op 8 mei 2019, doet minister Schouten al enkele voorstellingen met betrekking tot invullingen van extra betalingen/subsidies voor het nieuwe GLB. Zo wordt hierin grondgebondenheid tot aan een bepaalde veedichtheid genoemd (Schouten, 2019).

3.3 Invloeden van provincies op bedrijfsstrategie van Nederlandse melkvee-houders tot 2025

Om de derde en tevens laatste deelvraag te beantwoorden zal allereerst de respons op het laatste gedeelte van de vragen van de enquête geanalyseerd worden. Verder is er ook een gesprek gevoerd met adviseurs werkzaam in verschillende provincies.

3.3.1 Resultaten van enquête

In Tabel 9 is af te leiden of er duidelijke wijziging van bedrijfsstrategie zich heeft voorgedaan en zo ja, welke strategie het minste gehanteerd zou worden en welke strategie meer gehanteerd zal worden. Uit de weergave werd geconcludeerd dat de eenzijdige strategie groei steeds minder gehanteerd wordt op melkveebedrijven en dat zowel Optimalisatie als Verbreding van de bedrijven is toegenomen. Ook wordt er op veel melkveebedrijven niet langer een eenzijdige strategie gevoerd, maar een combinatie van strategieën.

Om vast te stellen of er zich in bepaalde provincies ook duidelijke wijzigingen in strategie hebben voorgedaan is Tabel 17 opgesteld.

Tabel 17: Huidige strategie melkveebedrijven per provincie

Provincie * Strategie (nu) Crosstabulation										
		Strategie (nu)								
		Groei	Optimalisatie	Verbreding	Staking	Groei en Optimalisatie	Optimalisatie en Verbreding	Groei, Optimalisatie en Verbreding	Optimalisatie, Verbreding Staking	Totaal respon- dent
Provincie	Brabant	0	3	0	0	0	0	0	0	3
	Zuid- Holland	1	1	1	0	0	1	0	0	4
	Friesland	0	1	1	0	0	0	0	0	2
	Drenthe	0	3	0	0	2	2	1	0	8
	Flevoland	3	3	1	0	1	0	0	0	8
	Gelderland	6	16	2	0	3	2	1	0	30
	Groningen	1	3	0	0	0	0	0	0	4
	Noord- Holland	2	4	1	0	0	0	0	0	7
	Overijssel	2	12	0	0	0	0	0	0	14
	Utrecht	1	4	1	1	0	0	0	0	7
	Zeeland	0	1	0	0	1	0	0	1	3
	Totaal respondent		16	51	7	1	7	5	2	1

Volgens Tabel 17 lijken de respondenten in alle provincies van Nederland zich meer op Optimalisatie te richten. De grootste verschuiving is te zien in de provincie Gelderland, waar in het verleden nog 20 respondenten de strategie groei hanteerde en 8 respondenten de strategie optimalisatie (Tabel 8). Nu richten slechts nog 6 respondenten zich op groei en 16 respondenten richten zich op optimalisatie. Daarnaast hebben een viertal respondenten de combinatie tussen groei en optimalisatie gevonden met eventueel een verbredende blik. Ook Overijssel lijkt zich compleet op optimalisatie te richten met een verschuiving van 6 respondenten naar optimalisatie. Dit geldt ook voor de provincie Drenthe waar geen van de respondenten zegt nog de specifieke strategie groei te hanteren. Groei wordt eventueel nog wel gecombineerd met andere strategieën als optimalisatie en verbreding. In Gelderland en Drenthe worden de meeste combinatie strategieën gehanteerd.

In Tabel 14 is al weergegeven hoe de ervaring onder de melkveehouders en bedrijfsopvolgers verdeeld is. In Tabel 18 is weergegeven hoe de toekomstverwachting volgens de respondenten per provincie is met betrekking tot de wet- en regelgeving voor de Nederlandse melkveehouderij.

Tabel 18: Toekomstverwachting wet- en regelgeving van de Nederlandse melkveehouderij per provincie

Provincie * Toekomstverwachting Crosstabulation					
		Toekomstverwachting			Totaal respondenten
		Positief	Neutraal	Negatief	
Provincie	Brabant	1	1	1	3
	Zuid-Holland	1	2	1	4
	Friesland	1	1	0	2
	Drenthe	2	1	5	8
	Flevoland	4	1	3	8
	Gelderland	3	10	17	30
	Groningen	2	1	1	4
	Noord-Holland	1	3	3	7
	Overijssel	4	6	4	14
	Utrecht	2	3	2	7
	Zeeland	0	0	3	3
	Totaal respondenten	21	29	40	90

Volgens Tabel 18 lijken de provincies: Friesland, Flevoland en Groningen neutraal tot licht positief ingesteld met betrekking tot de toekomstverwachting. De provincies: Brabant, Zuid – Holland, Overijssel en Utrecht lijken geheel neutraal ingesteld. Dit wil zeggen dat er evenveel positieve als negatieve reacties zijn en het overige aandeel van de reacties hierin neutraal is. Dan blijven de resterende provincies: Drenthe, Gelderland, Noord – Holland en Zeeland als zijnde negatief ingesteld over. Op de provincie Noord – Holland na, is in deze provincies meer dan de helft van de respondenten negatief over de toekomstverwachting van de wet- en regelgeving met betrekking tot de Nederlandse melkveehouderij. Zeeland is hierbij met alleen maar negatieve stemmen de provincie met de slechtste toekomstverwachting.

In Tabel 19 is een splitsing gemaakt van de het aantal melkveehouders/bedrijfsopvolgers per provincie met angst voor ontwikkeling van de provinciale wet- en regelgeving.

Tabel 19: Ondernemers met angst voor provinciale wet- en regelgeving per provincie

Provincie * Provinciale wet- en regelgeving Crosstabulation			
		Provinciale wet- en regelgeving	
			Totaal respondenten
Provincie	Brabant	2	3
	Zuid-Holland	2	4
	Friesland	0	2
	Drenthe	3	8
	Flevoland	1	8
	Gelderland	2	30
	Groningen	0	4
	Noord-Holland	2	7
	Overijssel	2	14
	Utrecht	1	7
	Zeeland	0	3
	Totaal respondenten	15	90

Uit Tabel 19 is op te maken dat de twee bedrijfsopvolgers uit Brabant geven beide aan dat de emissiebeperkende maatregelen die Brabant vervroegt treft niet in lijn zijn met de wet- en regelgeving vanuit de overheid. Daarnaast zijn de emissiearme systemen nog niet goed genoeg ontwikkeld en werkt dit voor hun bedrijven kostprijs verhogend (persoonlijke communicatie, 28 mei 2019).

De bedrijfsopvolgers uit Zuid-Holland geven niet één rede aan, maar wel wordt wetgeving op basis van emoties als bedreiging gezien. De PAS welke ook binnen de rede voor Zuid-Holland wordt benoemd komt ook terug in de argumenten van de Drentenaren. Daarnaast geldt hier de concurrentie met de akkerbouwers en de provincie welke samenwerkt met de natuurmonumenten wordt als bedreiging gezien. De angst voor minder landbouwgrond met een hogere grondprijs tot gevolg geldt ook voor een tweetal ondernemers uit Noord-Holland. In deze provincie is namelijk het voornemen om delen veengrond drastisch te vernatten. De angst voor het verdwijnen van landbouwgrond heerst ook in Overijssel, echter in de vorm van het bezetten met zonnepanelen. De andere Overijsselse melkveehouder maakt zich momenteel alleen zorgen om een verbod op de grupstal.

De melkveehouders uit de provincie Gelderland zijn daarentegen bang voor opnieuw inperking van de veestapel middels emissierechten op provinciaal niveau. Tenslotte is ook ondernemer in de provincie Utrecht vanwege politieke bezetting van linkse partijen bang voor negatieve ontwikkelingen met betrekking tot wet- en regelgeving (persoonlijke communicatie, 28 mei 2019).

3.3.2 Resultaten gesprekken ervaringsdeskundigen

Op 16 mei 2019 is er een gesprek gevoerd met alle melkveehouderij adviseurs van Agra-Matic. De adviseurs hebben allemaal een eigen werkgebied totaal overkoepelend de provincies: Flevoland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland en Brabant (persoonlijke communicatie, 16 mei 2019).

De stemming en toekomstverwachting op de melkveebedrijven van deze adviseurs is als volgt:

Flevoland

Stemming: Positief. Fosfaatrechten remmen de bedrijven wel. Wel verwachting dat er verder gegroeid zal worden. Bedrijfsopvolging lijkt hier beter te zijn als in de rest van het land.

Toekomst: Geen gekke groei als afgelopen jaren. Wel wat gestage groei, eiwit van eigen land wordt uitdaging met alle akkerbouwers.

Utrecht

Stemming: Erg wisselend, kleinere bedrijven (minder als 60 melkkoeien) zijn negatief. Vaak geen opvolger. Bedrijven met opvolger zijn gegroeid / gaan groeien richting 100 koeien en blijven toekomstperspectief zien en zijn positief.

Toekomst: Erg wisselend gelijk aan de stemming. Bedrijven zonder opvolger zullen gaan staken en bedrijven met opvolgers zullen groeien naar de omvang van circa 100 koeien.

Gelderland

Stemming: Zijn positief, handelingen van FrieslandCampina houdt de melkveehouders in deze omgeving veel bezig.

Toekomst: (wat) grotere wil om te groeien.

Overijssel

Stemming: Gemiddeld positief, wel grote groep stoppers. Alleen de nieuwe ontwikkelingen in de media stemt negatief.

Toekomst: Veel familiebedrijven, die dit ook willen blijven. Meer optimalisatie richting de toekomst dan grote groei.

Friesland

Stemming: De Friezen zitten niet op veranderingen te wachten uit Den Haag. Zijn verder positief zolang ze hun eigen ding kunnen doen.

Toekomst: Aantal boeren zal afnemen, dus dat zal ook kansen geven. Regionaal waar zich de kansen al voordoen zijn bedrijven die snel hele grote stappen maken, en zich ontwikkelen tot erg grote bedrijven (300+).

Brabant

Stemming: Sfeer is zeer wisselend, aan de ene kant praat men veel over de vele stoppers in Brabant. Aan de andere kant zijn er ook voldoende ondernemers die positief gestemd zijn en door willen.

Toekomst: Vanwege de vele stoppers zullen er vele bedrijven te koop komen wat ook kansen voor andere bedrijven biedt.

4. Discussie

Dit onderzoek is uitgevoerd om te benaderen hoe de Nederlandse melkveehouders hun strategie tot 2025 naar aanleiding van de actuele wet- en regelgeving zullen aanpassen. Om een toekomstverwachting van het gedrag van de Nederlandse melkveehouders te scheppen, is allereerst onderzoek gedaan naar het verleden en welke veranderingen in de Nederlandse melkveehouderij de grootste invloed hadden op het hanteren van een bepaalde bedrijfsstrategie. De resultaten van dit onderzoek kunnen gebruikt worden tijdens besprekingen als Agro Adviseur bij melkveehouderijkanten. Klanten kunnen worden bijgestaan/geadviseerd in het vormen van inzichten of het maken van een keuze bij welke strategie het beste bij hen en hun bedrijf past.

4.1 Aanpassingen bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders aan bestaande wet- en regelgeving in het verleden

In het gebruikte boek *Bouwen aan een betere balans* wordt een viertal bedrijfsstijlen in de vorm van melkveehouders beschreven. De bedrijfsstijl wordt beïnvloed door de melkveehouder en beïnvloed het management van het bedrijf. De bedrijfsstijlen zijn terug te vinden in de kengetallen op het bedrijf zelf in de vorm van krachtvoergift en kg melk per koe, maar ook in de jaarcijfers van een jaarrekening. Het boek beschrijft ook dat een melkveebedrijf nooit geheel aan één bepaalde bedrijfsstijl voldoet. Vervolgens werden in de tweede paragraaf de ervaringen vanuit de Agro Adviseur van de Jong en Laan beschreven met een viertal bedrijven met allen één specifieke bedrijfsstijl volgens de bedrijfsstijlen van het boek *Bouwen aan een betere balans*. De resultaten lijken in grote mate overeen te komen met de beschrijving van de bedrijfsstijlen in het boek *Bouwen aan een betere balans*.

In de derde paragraaf werden de resultaten van de enquête geanalyseerd. De enquête is op 30 maart 2019 online gedeeld op Social Media en LinkedIn, daarnaast is de enquête doorgestuurd naar onder andere belangenorganisaties als LTO, AJK, NMV, TeamAgro,. Verder is de enquête ook doorgestuurd naar adviseurs van onder andere Agra-Matic, DMS, ABZ, de Heus en accountantskantoren in verschillende provincies. Tenslotte is de enquête doorgestuurd via mail naar alle Dier- en Veehouderij leerlingen op de Aeres Hogeschool te Dronten en via WhatsApp naar bekende melkveehouders en bedrijfsopvolgers in de omgeving, welke de enquête op hun beurt hebben doorgestuurd binnen hun netwerk. De enquête leverde slechts negentig respondenten op uit elf verschillende provincies. Uit de provincie Limburg werd geen respons ontvangen en is dus niet verder in het onderzoek betrokken. De provincie Gelderland was topperspondent met dertig reagerende melkveehouders en bedrijfsopvolgers. De negentig respondenten kunnen niet als representatief gezien worden voor de 17.000 Nederlandse melkveehouders.

Wel houden de negentig respondenten diverse aantallen melk- en kalfkoeien in verschillende huisvestingen. Van 21 en 20 respondenten met respectievelijk 75 – 100 en 100 – 125 melk- en kalfkoeien tot 1 en 1 respondenten met 175 – 200 en 225 – 250 melk- en kalfkoeien. De koeien werden voor 91% gehuisvest in ligboxenstallen, 7% in grupstallen en 2% in potstallen. Dit lijkt overeen te komen met de Nederlandse melkveehouderij, waarbij de ligboxenstal de meest gangbare huisvesting is en een gemiddeld melkveebedrijf zo'n 95 melk- en kalfkoeien telt (GD, z.d.)(CBS Statline, 2019).

De ontvangen respons is in de vorm van een xsls gedownload en geopend in excel. Bij de onderbouwing van de strategie mochten de melkveehouders/bedrijfsopvolgers een specifieke reden geven. Deze redenen zijn geanalyseerd en hernoemd. Zo waren er meerdere bedrijven die hun bedrijfsstrategie baseerde op de komende bedrijfsopvolger(s), maar formuleerde dit verschillend. Dit heeft één benaming gekregen en is zo ook geüpload in SPSS. Door het beperkte aantal respondenten is ook het resultaat per provincies en de te trekken conclusies uit de resultaten enigszins beperkt. Ook zou de reden van de strategie in het verleden in twijfel getrokken kunnen worden. 38 respondenten hebben als reden voor de strategie in het verleden namelijk fosfaatwetgeving opgegeven. Dit zou een reden voor de strategie vanaf 2017/2018 tot nu kunnen zijn geweest, maar niet in 2014. Toen was er namelijk nog niet openlijk sprake van een fosfaatwetgeving. In dit geval is de afschaffing van het melkquotum een correctere benaming.

Uit de extra onderbouwing was wel beter op te maken of het om een bedrijfsspecifieke oorzaak ging of om een Algemene/Provinciale/Regionale oorzaak ging en welke. Niet alle respondenten hadden echter een reden opgegeven om te analyseren.

Door een relatief realistische omvangs- en huisvestingsverhouding is de respons niet te verwerpen, maar het aantal is eenvoudig gering. De provincies Gelderland en Overijssel hadden daarnaast nog een dusdanige omvang waar verhoudingen tot strategie uit af te leiden waren. Ook komt de vastgestelde strategiewijziging overeen met de toekomstbeschrijving van de provincie Overijssel in 3.3.2.

4.2 Invloeden van wet- en regelgeving op de bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders tot 2025

De tweede deelvraag startte met de analyse van de resultaten met betrekking tot de strategische ontwikkeling van de melkveebedrijven door de strategie nu te vergelijken met de opgegeven strategie in het verleden (2014). Vervolgens werden de resultaten van de toekomstverwachting van de Nederlandse melkveehouderij geanalyseerd, waarna in de derde paragraaf mogelijke intenties vanuit de overheid met betrekking tot nieuwe wet- en regelgeving voor de Nederlandse melkveehouderij werden geanalyseerd.

Om een zo goed mogelijke vergelijking op te stellen in het kader van de strategische ontwikkeling is bij het beantwoorden van de tweede deelvraag gebruik gemaakt van dezelfde groep respondenten als bij de eerste deelvraag. Ondanks het beperkte aantal respondenten viel hier toch uit op te maken dat de strategie van groei naar optimalisatie leek te verschuiven. De huidige strategie lijkt bij meer respondenten nu ook gebaseerd op een eigen gevormde visie. Deze visie kan natuurlijk per bedrijf enorm verschillen, maar niet alle respondenten gaven hier een nadere verklaring op, waardoor dit niet nader gespecificeerd kon worden. De eigen visie lijkt echter de richting van het advies van veel adviseurs op te volgen, waarbij de bedrijven middels fosfaatrechten tot een stop zijn gekomen qua ontwikkeling en de winst moeten zoeken in de optimalisatie van het bedrijf (Rabobank, 2017). Wat ook opvallend is bij de vorming van de huidige strategie, is het feit dat bedrijven zich nu al focussen op wet- en regelgeving waar politieke partijen over speculeren, zoals een grondgebonden melkveehouderij en de NB-wet met betrekking tot de ontwikkeling van het melkveebedrijf en de PAS.

Opvallend is nog de verhouding tussen de toekomstverwachting onder de melkveehouders en de toekomstverwachting van de bedrijfsopvolgers. De resultaten met betrekking tot angsten voor bepaalde nieuwe wetten en regels lijken eenduidig aan de aandacht te komen. Intenties waar binnen de tweede kamer, provincies en melkfabrieken het meeste over gespeculeerd wordt, worden als grootste angst gezien.

In de derde paragraaf is onderzoek gedaan naar mogelijke intenties met betrekking tot nieuwe wet- en regelgeving voor de Nederlandse melkveehouderij. Hierbij zijn een aantal plenaire verslagen van Kamerdebatten gelezen. In deze verslagen en stukken zijn al een aantal duidelijke uitsluitingen te maken. Deze gegevens zijn samengevat overgenomen van de gepubliceerde kamerstukken.

4.3 Invloeden van provincies op de bedrijfsstrategie van Nederlandse melkveehouders tot 2025

De derde deelvraag is opnieuw middels resultaten van de enquête en gesprekken met ervaringsdeskundigen benaderd. Aangezien de respons in zijn algemeen en dus automatisch ook per provincie beperkt bleef, was het lastiger hier duidelijke resultaten uit te halen. De provincie Gelderland had met 30 respondenten nog een redelijke weergave van ontwikkeling te tonen. Dit geldt ook voor de provincie Overijssel met 14 respondenten. De toekomstverwachting van de ontwikkeling van de Nederlandse wet- en regelgeving is dan ook opgedeeld in een positief, neutraal en negatief gestemde groep provincies. Of de resultaten met betrekking tot de provincie Zeeland met in totaal 3 negatieve stemmen representatief is voor de gehele provincie Zeeland zou men in twijfel kunnen trekken. Hetzelfde geldt voor de provincies Brabant en Friesland met respectievelijk 3 en 2 respondenten. De stemming van de respondenten hangt ook af van de individuele situatie waarin het melkveebedrijf zich bevindt. Bedrijven met een positieve cashflow zullen positiever tegen ontwikkelingen aankijken dan melkveehouders welke maandelijks weer moeite hebben met het betalen van alle facturen.

Provinciale ontwikkelingen blijken daarnaast ook niet alle bedrijven in die provincie te hoeven treffen. Zo gaat het bij de drastische vernatting van veengrond in Zuid-Holland slechts om een deel van de provincie en treft dit niet alle respondenten. Dit geldt ook voor de provincie Drenthe welke een samenwerking is aangegaan met de natuurmonumenten. Ook hierbij gaat het opnieuw om de interpretatie van ontwikkelingen door de ondernemer, welke deze schriftelijk overbrengt.

Tenslotte is er ook een bijeenkomst bijgewoond van een Agra-Matic waarbij alle adviseurs van alle provincies samenkwamen. Zo kon in één bijeenkomst ervaring opgedaan worden van de stemming onder de melkveehouders in alle provincies van Nederland. Hierbij zou de interpretatie van de adviseur in twijfel getrokken kunnen worden.

5. Conclusies en aanbevelingen

Na een aantal jaren van onrust in de Nederlandse melkveehouderij lijkt de rust weder te keren. De minister en provincies hebben hun visies met betrekking tot de toekomst van de Nederlandse melkveehouderij gevormd en zijn hierover met de Tweede Kamer in gesprek. Nu is het aan de melkveehouders om dit ook te doen omgezet in een bedrijfsstrategie. Dit leidt tot de hoofdvraag van dit afstudeerwerkstuk:

Hoe passen Nederlandse melkveehouders hun strategie tot 2025 naar aanleiding van de actuele wet- en regelgeving aan?

Middels de drie deelvragen zal uiteindelijk de hoofdvraag beantwoord worden. De antwoorden op zowel de deelvragen als het antwoord op de hoofdvraag kunnen gebruikt worden tijdens gesprekken als agrarisch adviseur met melkveehouderijkanten. Klanten kunnen hiermee worden bijgestaan/geadviseerd met betrekking tot het vormen van inzichten of het vormen van een individuele passende bedrijfsstrategie.

Hoe pasten de Nederlandse melkveehouders in de afgelopen 5 jaar hun bedrijfsstrategie aan, aan de bestaande wet- en regelgeving?

De eerste deelvraag wordt nog correcter beantwoord door de resultaten op de eerste en de tweede deelvraag te combineren. Richting de afschaffing van het melkquotum focuste een groot aandeel respondenten op de groei van hun melkveebedrijf. Nu het fosfaatrechtenstelsel bijna anderhalfjaar in werking is gesteld, lijken de respondenten de bedrijven meer te richten op optimalisatie dan op groei van het bedrijf. Sommige bedrijven zoeken de opbrengsten in de verbreding doordat zij te maken hebben met weidevogels of een sterke druk ervaren van de maatschappij. Enkele melkveehouders blijven de groeistrategie doorzetten met het oog op meerdere bedrijfsopvolgers. Daarnaast gaf ook het mogelijk vervallen van de loze ruimte in de NB-vergunning voor meerdere melkveehouders een aanleiding tot het groeien van de veestapel.

Al met al lijken het dus de algemene wetten en regels en een deel provinciale regelingen, waar het gros van de melkveehouders zijn strategie op aanpast. Een enkele uitzondering daargelaten.

Welke wet- en regelgeving gaat invloed hebben op de bedrijfsstrategie van de Nederlandse melkveehouder tot 2025?

Zoals uit de eerste deelvraag reeds geconcludeerd werd, lijken de Nederlandse en Provinciale wetten en regels de grootste invloed uit te oefenen op de bedrijfsstrategie van de melkveehouders. Kringlooplandbouw is een kernbegrip dat de Nederlandse landbouw nu opnieuw vorm zal gaan geven leiden we af uit de kamerstukken van 2018 en 2019. Verplichte weidegang sluit minister Schouten uit en zal dus vanuit de overheid geen bedreiging vormen voor de melkveehouders. Wel geeft minister Schouten duidelijk aan dat zij ontwikkelingen vanuit de provincie en de sector zelf niet zal tegenwerken, dus mocht de melkfabriek op een bepaald moment toch weidegang verplicht stellen, dan zal dit gebeuren.

Een grondgebonden melkveehouderij is voor de minister ook geen doel op zich, maar wel een middel om tot een landbouw te komen met gesloten kringlopen. Het zou hierbij volgens haar niet om grondgebondenheid op bedrijfsniveau gaan, maar op Nederlands niveau. Grondgebondengroei van de melkveehouderij is reeds van toepassing, en zal in de veedichte regio's een bedreiging kunnen vormen. Dit geldt ook voor zowel 65% eiwitbenutting van eigen land als voor kringlooplandbouw. In veedichte gebieden is de concurrentie onderling namelijk hoger en zal dit ook tot hogere kosten leiden door stijgende of reeds gestegen grondprijzen.

Het fabrieksquotum is door FrieslandCampina reeds ingesteld en kan voor sommige melkveebedrijven nog een beperkende factor vormen.

Welke provinciale factoren zouden de bedrijfsstrategie van de Nederlandse melkveehouders tot 2025 kunnen beïnvloeden?

Met name de provincies Drenthe, Brabant en Noord-Holland hebben ontwikkelingen die beperkend kunnen zijn voor de ontwikkelingen van de melkveebedrijven en zouden dus de bedrijfsstrategie kunnen beïnvloeden. Zo wil de provincie Drenthe zich geheel richten op een natuurinclusieve landbouw en de provincie Brabant wil de veedichte gebieden gaan ontlasten door versnelde emissiebeperkende maatregelen op te leggen bij de melkveehouders. De provincie Noord-Holland heeft in het kader van emissies op veengrond het voornemen om deze grond te gaan vernatten. Dit beperkt de ondernemers in landbouwgrond en zal hen dan ook de strategie doen beïnvloeden.

Terugkomend op de hoofdvraag:

Hoe passen Nederlandse melkveehouders hun strategie tot 2025 naar aanleiding van de actuele wet- en regelgeving aan?

Momenteel zijn de meeste angsten en bedreigingen aangegeven door de melkveehouders benoemt in dit onderzoek. Geen van genoemde angsten lijken een grote bedreiging te vormen voor de melkveebedrijven. Grondgebondenheid van de melkveehouderij kan in veedichte gebieden wel een oorzaak zijn van het verder oplopen van de kosten. Voor sommige bedrijven kan dit als gevolg van grondgebondenheid wel een risico vormen voor het bedrijf.

Omtrent emissies in de melkveehouderij worden nog debatten gevoerd en is er dus nog onzekerheid. De respondenten lijken hun melkveebedrijven meer te richten op optimalisatie. De verwachting is, dat de optimalisatie zich meer voort zal gaan zetten en dat de melkveehouders uiteindelijk weer voor één strategie op hun bedrijf zullen gaan kiezen. Dit is dan ook mijn aanbeveling aan alle melkveehouders/bedrijfsopvolgers. In de Tweede Kamer worden nog gesprekken gevoerd met betrekking tot het vormen van een toekomstvisie voor de Nederlandse melkveehouderij, volg deze gesprekken of lees achteraf de plenaire verslagen en neem deze mee in het vormen van een toekomstvisie voor uw melkveebedrijf. Uit de tweede deelvraag kwam namelijk duidelijk naar voren, dat angsten voor toekomstige wet- en regelgeving niet direct vanuit de overheid opgelegd zullen worden. Verder zou ik adviseren om een toekomstvisie voor 5 jaar op te stellen en te kijken wat u met uw bedrijf wil bereiken. Neem deze visie mee in het vormen van uw eigen strategie, maar bedenk dat de strategie zo specifiek mogelijk uitgevoerd zou moeten worden voor het beste bedrijfseconomische resultaat. Laat je vooral niet leiden door uit het verband getrokken krantenkoppen, maar volg de werkelijk gevoerde gesprekken. Minister Schouten heeft in grote lijnen een duidelijke visie waar zij heen wil met de Nederlandse melkveehouderij. Veel overbodige moties met betrekking tot afbakeningen van de melkveehouderijsector ontraad ze, omdat ze de melkveehouders de ruimte wil geven die ze verdienen om een bedrijfsspecifieke strategie te vormen. Het zien van kansen in de ontwikkelingen rondom wet- en regelgeving en de toekomstvisie van de Nederlandse melkveehouderij wordt van steeds groter belang, dit zou ik ook de bedrijfsopvolgers willen meegeven. De negatieve stemming onder de bedrijfsopvolgers is groot en dat is verontrustend. Minister Schouten is actief bezig met het zo veel mogelijk steunen van jonge boeren en het motiveren van bedrijfsopvolgers, mijn advies is om hier zeker iets mee te doen. Bespreek voornamelijk zaken met betrekking tot de toekomst van uw melkveebedrijf.

Verder zou mijn aanbeveling voor een vervolgonderzoek zijn, om een soortgelijk onderzoek met een soortgelijke enquête in 2025 opnieuw uit te voeren om te analyseren wat de ontwikkelingen op melkveebedrijven dan zijn. Het zou voor de volledigheid fijn zijn als opnieuw deze negentig respondenten dan aan de enquête deel zouden nemen, maar helaas heeft niet iedereen zijn/haar gegevens beschikbaar gesteld en zal dit moeilijk te realiseren en daarnaast ook te controleren zijn.

Bronnenlijst

- Bleeker, A., & Kruitwagen, S. (2018, 23 augustus). Het mestproductieplafond voor fosfaat is in 2017 gehaald, maar het stikstofplafond is in 2017 overschreden. Geraadpleegd van <https://themasites.pbl.nl/balansvandeleeftomgeving/jaargang-2018/themas/landbouw-en-voedsel/mest-en-nitraat>
- BVR, (2014). Toekomstvisie Zeeland 2040. Geraadpleegd van <https://www.bvr.nl/portfolio/toekomstvisie-zeeland-2040/>
- CBS Dierlijke mest; productie en mineralenuitscheiding; bedrijfstype, regio. Gewijzigd op 15 februari 2019 geraadpleegd van <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83983NED/table?ts=1551533115433>
- CBS, (2015, 15 december). Dierlijke mest en mineralen 2014. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2015/51/dierlijke-mest-en-mineralen-2014>
- CBS (2016, 30 juni). Overschrijding fosfaatplafond hoger. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/26/overschrijding-fosfaatplafond-hoger>
- CDA, VVD, SGP, PvdA. (2015) *Krachten bundelen. Perspectief voor Zeeland, Coalitieakkoord 2015 - 2019*. 3 juli 2015. Coalitieakkoord voor de periode 2015 – 2019. Geraadpleegd van <https://www.zeeland.nl/digitaalarchief/zee1500515>
- DCA Multimedia, (2018, 21 januari). Welke provincie heeft de meeste melkveebedrijven? Geraadpleegd van <https://www.boerenbusiness.nl/melk/artikel/10877043/welke-provincie-heeft-de-meeste-melkveebedrijven>
- De Groot, M. (2018, 19 oktober). Landbouw voor en met de natuur. Geraadpleegd van <https://www.overijssel.nl/thema's/natuur-en-landschap/balans-tussen-natuur/landbouw-natuur/>
- Dijkzma, S.A.M. (2014, 3 februari). Groene economische groei in Nederland (Green Deal). [Kamerbrief]. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2014Z01831&did=2014D03757
- Dijkzma, S.A.M. (2015, 1 juni). Tweede prognose van het CBS van de fosfaatproductie van de Nederlandse veehouderij over het jaar 214 [Kamerbrief]. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2015Z09949&did=2015D20375
- Dirksen, H., Klever, M., Van Broekhuizen, R., Van der Ploeg, J. D., & Oostindie, H. (2013). Bouwen aan een betere balans. Geraadpleegd van <http://edepot.wur.nl/265855>
- Duurzame melkveehouderij Drenthe. (2019, 5 februari). Boeren meer beloond voor inspanningen duurzaamheid. Geraadpleegd van <https://duurzamelinkveehouderijdrenthe.nl/boeren-meer-beloond-voor-inspanningen-duurzaamheid/>
- Farwick, E. (z.d.). Het Groninger Verdienmodel voor de landbouw - NMF Groningen. Geraadpleegd op 4 maart 2019, van <https://nmfgroningen.nl/wat-we-doen/natuur-landschap/het-groninger-verdienmodel-voor-de-landbouw/>
- Fischer Boel, M. (2008, 18 januari). *Food, feed or fuel: a measured policy on agricultural markets*. Meeting with Bundesvereinigung der Deutschen Ernährungsindustrie. Speech nr. 08/22. Geraadpleegd van http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-08-22_en.htm?locale=en
- GD. (z.d.). Stalinrichting melkvee. Geraadpleegd op 04-06-2019 van <https://www.gddiergezondheid.nl/diergezondheid/management/stalklimaat-en-huisvesting/stalinrichting-melkvee>
- Kamerstukken II, 2018D26015. (2018, 20 februari). Geraadpleegd van <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2018D26015&did=2018D26015>

Kamerstukken II, 2019D15681. (2019, 28 maart). Geraadpleegd van <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019D15681&did=2019D15681>

Kamerstukken II, 2019D15682. (2019, 28 maart). Geraadpleegd van <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019D15682&did=2019D15682>

Kamerstukken II, 2019D18149. (2019, 10 april). Geraadpleegd van <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019D18149&did=2019D18149>

Kamerstukken II, 2019D19894. (2019, 23 april). Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken?fld=tk_categorie=kamerstukken&srt=date%3Adesc%3Adate&dpp=25&clusterName=Kamerstukken&qry=2019D19894

Keurentjes, F. Bruins, D. (2015). *Versnellingsagenda*. Geraadpleegd van <http://www.greenlincs.nl/project/1253-2/>

LTO, (2017, 16 november). Ledenvisie melkveehouderij, 'Samen naar een nieuwe wij', verschenen. Geraadpleegd van <http://www.lto.nl/dossiers/Visiereis-Melkveehouderij/10889050/Ledenvisie-melkveehouderij-Samen-naar-een-nieuwe-wij-verschenen>

Menkveld, W. (z.d.) Veeteelt. Geraadpleegd op 4 maart 2019, van <http://www.innovatieprogrammaveen.nl/veeteelt/>

Ministerie van Economische Zaken. (2014). *Natuurlijk verder; Rijksnatuurvisie 2014*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/04/01/rijksnatuurvisie-2014>

Mons, G. (2013, 10 oktober). Uitscheiding stikstof en fosfaat gedaald. Geraadpleegd op 27 februari 2019, van <https://www.melkvee.nl/artikel/47576-uitscheiding-stikstof-en-fosfaat-gedaald/>

Nationaal Groenfonds. (2018, 23 oktober). Onderzoek natuurinclusieve landbouw. Geraadpleegd op 4 maart 2019, van <https://www.nationaalgroenfonds.nl/actueel/onderzoek-natuurinclusieve-landbouw>

NMV, (2019, 23 januari). NMVisie. Geraadpleegd van <https://nmv.nu/nmvisie/>

OECD. (2004). *Analysis of the 2003 CAP Reform*. Geraadpleegd van <http://www.oecd.org/tad/analysisofthe2003capreform.htm>

OECD. (2009). *OECD Economic Surveys European Union*. Geraadpleegd van <https://books.google.nl/books?id=lg3EauKsqUC&printsec=frontcover&hl=nl#v=onepage&q&f=false>

Provincie Brabant, (z.d.) Versnelling transitie duurzame veehouderij. Geraadpleegd op 9 maart 2019 van <https://www.brabant.nl/Dossiers/Dossiers-op-thema/Platteland/Agrofood-in-Brabant/Versnelling-transitie-duurzame-veehouderij>

Provincie Brabant, (z.d.) Beleid veehouderij. Geraadpleegd op 9 maart 2019 van <https://www.brabant.nl/dossiers/dossiers-op-thema/platteland/agrofood-in-brabant/versnelling-transitie-duurzame-veehouderij/beleid-veehouderij>

Provincie Flevoland, (2015, 28 januari). Agenda Vitaal Platteland. Geraadpleegd van <https://www.flevo-land.nl/dossiers/agenda-vitaal-platteland>

Provincie Friesland. (2017, juni). Naar een duurzame landbouw in Fryslân. [Beleidsbrief] Geraadpleegd van https://www.fryslan.frl/beleidsthemas/landbouwbeleid_41321/

Provincie Gelderland. (2018, 8 maart). Duurzame land- en tuinbouw. Geraadpleegd van <https://www.gelderland.nl/Duurzame-land-en-tuinbouw>

Provincie Groningen. (2018, 18 oktober). *Programma Duurzame Landbouw provincie Groningen 2017-2020*. Geraadpleegd op 04-03-2019 van <https://www.provinciegroningen.nl/beleid-en-documenten/documentenzoeker/landbouw-veeteelt-en-visserij/landbouw/>

Provincie Limburg, (2017, 31 oktober). *Limburg agro voor de wereld van morgen*. Geraadpleegd van <https://www.limburg.nl/onderwerpen/land-en-tuinbouw/ltl/>

Provincie Utrecht, (2018, 3 juli). *Landbouwvisie 2018; Landbouw met perspectief*. Geraadpleegd van <https://www.provincie-utrecht.nl/actueel/nieuwsberichten/nieuwsberichten/2018/juli-2018/vitaal-duurzaam-kernbegrippen-nieuwe-landbouwvisie/>

Provincie Zuid-Holland, (2019, 27 februari). *Visie rijke groenblauwe leefomgeving; Zuid-Holland investeert in een gezonde en aantrekkelijke leefomgeving*. Geraadpleegd van <https://www.zuid-holland.nl/algemeen/zoe-ken/?query=landbouw&sort=date>

Raad voor de leefomgeving en infrastructuur, (2018, 3 april). *Duurzaam en gezond; samen naar een houdbaar voedselsysteem*. Geraadpleegd van <https://www.rli.nl/publicaties/2018/advies/duurzaam-en-gezond>

Rabobank, (2017, 15 november). *Zuivel: Melken in de nieuwe realiteit*. Geraadpleegd van <https://www.rabobank.nl/bedrijven/cijfers-en-trends/veehouderij/melken-in-de-nieuwe-realiteit/>

Rijksoverheid, (z.d.). *Taken van een provincie*. Geraadpleegd op 11-03-2019 van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/provincies/taken-provincie>

RvO (z.d.). *Melkproducerend bedrijf*. Geraadpleegd op 27-03-2019 van <https://www.rvo.nl/onderwerpen/agrarisch-ondernemen/mestbeleid/mest/fosfaatreductiemaatregelen-2017/fosfaatreductieplan-2017/melkproducerend-bedrijf>

RvO (2018, november). *Stikstof- en fosfaatproductiegetallen per melkkoe 2019-2021 (drijfmest en vaste mest)*. Geraadpleegd van <https://www.rvo.nl/onderwerpen/agrarisch-ondernemen/mestbeleid/mest/tabellen-en-publicaties/tabellen-en-normen>

Schouten, C.J. (2017, 20 december). *Toezegging AO zesde actieprogramma Nitraatrichtlijn 16 november 2017 en stand van zaken mestbeleid*. [Kamerbrief]. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2017/12/20/kamerbrief-met-toezeggingen-ao-zesde-actieprogramma-nitraatrichtlijn-16-november-2017-en-stand-van-zaken-mestbeleid>

Schouten, C.J. (2018, 23 januari). *Vierde kwartaalrapportage fosfaatreductieplan* [Kamerbrief]. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2018Z00871&did=2018D01830

Schouten, C.J. (2018, 8 september). *Visie Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit/documenten/beleidsnota-s/2018/09/08/visie-landbouw-natuur-en-voedsel-waardevol-en-verbonden>

Schouten, C.J. (2019, 8 mei). *Nationaal Strategisch Plan (NSP) voor het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) 2021-2027* [Kamerbrief]. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2019Z09157&did=2019D18743

Staatsbosbeheer. (2018, 7 juni). *Staatsbosbeheer zet vol in op natuurinclusieve landbouw*. Geraadpleegd van <https://www.staatsbosbeheer.nl/Over-Staatsbosbeheer/Nieuws/2018/06/staatsbosbeheer-zet-vol-in-op-natuurinclusieve-landbouw>

Van Dam, M.H.P. (2016, 3 maart). *Nadere invulling van het stelsel van fosfaat voor melkvee* [Kamerbrief]. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2016Z04545&did=2016D09374

Van Dam, M.H.P. (2016, 30 juni). Definitieve fosfaatproductie in 2015 [Kamerbrief]. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2016Z13470&did=2016D27610

Van Dam, M.H.P. (2016, 14 januari). Voorlopige fosfaatproductie in 2015 [Kamerbrief]. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2016Z00612&did=2016D01293

Vruchtbare Kringloop Noord-Holland, (z.d.). Doelstelling + opzet project. Geraadpleegd op 9 maart 2019 van <https://vruchtbarekringloopnoordholland.nl/over-vknh/doelstelling/>

ZuivelNL. (2018, 8 januari). Fosfaatreductieplan: algemeen. Geraadpleegd van <https://www.zuivelnl.org/fosfaatreductieplan-algemeen/>

Bijlage 1: Enquête

1. Wat is uw leeftijd?
2. In welke provincie woont u?
3. Hoe bent u betrokken bij de Nederlandse melkveehouderij?
4. Hoeveel koeien worden op uw bedrijf gemolken?
5. Hoe worden de koeien gehuisvest?
6. Wat was de bedrijfsstrategie van het melkveebedrijf de afgelopen 5 jaar?
7. Waarop was deze bedrijfsstrategie gebaseerd?
8. Om welke specifieke veranderingen binnen de wet- en regelgeving (NL, provinciaal of regionaal) gaat het?
9. Wat is de huidige bedrijfsstrategie van het melkveebedrijf?
10. Waarop is de bedrijfsstrategie gebaseerd?
11. Om welke specifieke veranderingen binnen de wet- en regelgeving (NL, provinciaal of regionaal) gaat het?
12. Hoe ervaart u alle ontwikkelingen en veranderingen rondom wet- en regelgeving in de Nederlandse melkveehouderij?
13. Hoe zijn uw toekomstverwachtingen met betrekking tot wet- en regelgeving voor de Nederlandse melkveehouderij?
14. Wat maakt uw verwachtingen positief/neutraal/negatief?
15. Tegen welke wet- en regelgeving ziet u het meest op?
16. Waarom?
17. Hartelijk dank voor uw deelname!
Helpt u mij deze enquête door zo veel mogelijk melkveehouders te laten invullen? Dat kan! Door deze enquête door te sturen naar uw collega's, kennissen en vrienden of te delen op uw Social Media pagina!
<https://ontwikkelingmelkvee.typeform.com/to/yi7Akk>
18. Indien ik u mag benaderen voor vervolg vragen, vul dan hieronder uw e-mailadres in.

Bijlage 2: Resultaten enquête toekomstverwachting wet- en regelgeving Nederlandse melkveehouderij

Vr. 13	Vr.14
Positief	aanhouder wint
Positief	Een stabiele melkprijs, en voldoende vraag. De vraag is alleen hoelang de publieke opinie de huidige manier van boeren blijft accepteren
Positief	denk niet dat in een klein land als Nederland megabedrijven moeten komen. maar juist bedrijven die gespecialiseerd zijn.
Positief	Hoge melkgeld, regels zijn goed geregeld in NL
Positief	het bedrijf voldoet al goed aan de toekomst visie van de landbouw.
Positief	Omvang nodig voor slagkracht
Positief	Er wordt meer naar de sector gekeken. Ik hoop dat er meer naar grondgebonden melkveehouderij gaat zodat er niet meer wetten nodig zijn want dan zijn er geen mestproblemen als iedereen grondgebonden is.
Positief	er blijft uitdaging
Positief	Consument het echte verhaal gaan horen
Positief	Bijzonder product neerzetten als melkveesector
Positief	Er is al zoveel mis gegaan, dat in de toekomst beter wordt nagedacht
Positief	diversiteit onderscheid
Positief	\-
Positief	Er is altijd wel een manier om te blijven boeren
Positief	De vraag van de consument
Positief	Land blijft, vraag naar voedsel ook
Positief	Stabiliteit in de sector
Positief	Goed bestuur
Positief	Afname van het aantal bedrijven
Positief	Positief
Positief	Het wordt wel weer een keer beter
Positief	gevoel
Neutraal	Er zullen veranderingen komen, maar ik denk dat ze in Nederland altijd wel melkveehouders willen blijven behouden
Neutraal	Op dit moment erg moeilijk in te schatten door alle onduidelijkheid rondom alle regels
Neutraal	\-
Neutraal	ze willen koeien houden in Nederland zo lang de linkse politieke partijen niet te veel stem hebben
Neutraal	\-
Neutraal	Veel veranderd laatste tijd, aantal verandering zal weer paar jaar afzakken
Neutraal	kostprijs te hoog
Neutraal	Met bovenstaande regelgeving is niet zoveel mis, ik ben meer bang voor onzinnige regels als een verbod op roundup
Neutraal	Uitgesproken meningen
Neutraal	\-
Neutraal	Ik ben niet positief en niet negatief. Toch maak ik mij zorgen. Dat komt vooral omdat er onjuiste informatie wordt verspreid over onze sector. En die dan voor juist wordt aangenomen. Dat lijdt dan vaak weer tot onnodige en kostprijsverhogende maatregelen.
Neutraal	\-
Neutraal	Er blijven regels bij komen, er verdwijnen er geen.
Neutraal	wat zal het volgende weer wezen
Neutraal	Ik verwacht dat de nu erg gecompliceerde regelgeving versimpeld gaat worden
Neutraal	Sector word meer en meer speelbal politiek en die is nu eenmaal weinig consistent
Neutraal	\-
Neutraal	Onduidelijkheid maakt het negatief, de positieve kant is dat de Nederlandse melkveehouderij potentie heeft

Neutraal	hopen dat we gewaardeerd worden, en dat we meer mest op eigen land mogen brengen door aantonen van de kringloopwijzer.
Neutraal	Er zullen altijd regels blijven en komen en het wordt een uitdaging om ze in te vullen maar zeker niet onmogelijk
Neutraal	Er zullen kansen liggen waar ondernemers voordeel kunnen pakken
Neutraal	Politiek wil van veehouderij af in Nederland. Laat dat de laatste jaren duidelijk merken. Ook wil het ministerie niet veel doen voor de veehouderij behalve tegenwerken zoals bij het uitdelen van fosfaatrechtenstelsel aan knelgevallen. Het zal nu niet meer zo hard gaan omdat er ook qua klimaatdoelen een tegenstander de grootste is geworden in de politiek waardoor het lastiger wordt om dit op te leggen.
Neutraal	\-
Neutraal	Het hangt af van de toekomstige politiek
Neutraal	Veel onduidelijk
Neutraal	Ik hoop dat we overeen komen met de regels
Neutraal	Onzinnige regels, betutteling zorgen voor onnodige stress en kosten, je zou bijna vergeten, hoe mooi het werk is!!
Neutraal	Fosfaat en mensen die geen dieren vlees zuivel willen eten
Neutraal	Melkprijs en lasten
Negatief	Stijgende administratieve lasten / regeldruk
Negatief	er wordt teveel geluisterd naar onzin
Negatief	Kostprijs stijgt, wet- en regelgeving werkt beknellend, consument en politiek die belofte.
Negatief	er wordt constant een beleid gevoerd wat niet aansluit op het beleid van een aantal jaren terug
Negatief	Afwachten of grupstallen op termijn niet verboden gaan worden. Zo ja, dan kan het bedrijf sluiten. Nieuwbouw van een stal is financieel niet haalbaar.
Negatief	Ik ervaar persoonlijk dat er enkele groeiende politieke partijen liever de veehouderij zien verdwijnen dan zien optimaliseren en innoveren.
Negatief	minder vrijheid, meer regels, meer beknelling in ontwikkeling van het bedrijf
Negatief	Er wordt beleid gemaakt door mensen die geen of weinig praktisch inzicht hebben, er wordt veel geld verprutst met nutteloze onderzoeken die je niet helpen het echte probleem aan te pakken. Ik verwacht dat er nog meer regelgeving gaat komen, dit zal ten koste gaan van een heel aantal melkveebedrijven.
Negatief	de huidige regering heeft teveel "groenen" in de kamer. en de melkfabrieken luisteren teveel naar de wensen van een klein groepje mensen met een harde stem, zoals wakker dier
Negatief	Verlinksing van de maatschappij en haat naar de boeren.
Negatief	Het doel wordt te vaak gemist, oftewel een groot deel is onnodig en zinloos.
Negatief	Steeds meer reactie van de consument, klimaatbeleid
Negatief	consument word kritischer
Negatief	Veel eisen die gebaseerd zijn op niet altijd bewezen onderzoeken krijgen steeds meer de overhand. Geeft mij een negatieve verwachting als de sector dat als basis neemt
Negatief	De consument die zo ver van de praktijk staat
Negatief	Elke regering zegt er komen minder regels maar er komen er steeds meer. Terwijl het van Brussel vaak niet eens hoeft.
Negatief	Denk dat er over een paar jaar te weinig boeren zijn die de burgers gaat voorzien van voedsel.
Negatief	Kostprijs van de verwachting wordt niet aan voldaan. Er zitten broodprofeten aan tafel die roepen maar niet weten waar ze over praten.
Negatief	De invloed van emotie op het landbouwbeleid. Burgers krijgen daardoor een totaal verkeerd beeld van onze sector. Dit wordt door de milieulobby bewust gecreëerd.
Negatief	Er is onduidelijkheid wat er komen gaat dus is het lastig om daar rekening mee te houden. Dat er nog meer regels komen staat voor mij wel vast. Alleen hoe en welke?
Negatief	burger komt verder van boer af te staan en gelooft elk negatief bericht in de media
Negatief	Dat de kleine bedrijven kapot gemaakt worden
Negatief	Ik verwacht dat het alleen maar meer wordt, dit is de trend van de laatste jaren
Negatief	Links NL wil de veestapel inkrimpen, en ziet bepaalde takken van de landbouw het liefst verdwijnen
Negatief	Te beknellende regelgeving. Weinig kansen meer voor jonge ondernemers
Negatief	Teveel regels

Negatief	De groene maffia(wakker dier, PvdD, GL)
Negatief	Veel boeren stoppen en de jongeren zien geen positieve ontwikkeling en zien van bedrijf opvolging af
Negatief	Wetgeving is te veel en te gek de laatste jaren. 99% van de wetgeving is negatief voor ons. Regeldruk alleen maar toegenomen, vaste kosten gestegen, melkprijs nog net zo waardeloos als de jaren 80. Begrijp me niet verkeerd, wordt niet zomaar melkveehouder. Zie het zeker positief in, maar op gebied van wetgeving is het tranen met tuiten.
Negatief	De veehouderij is bezig met een omslag denk ik. er komt veel op de melkveehouderij af. dit zal de komende jaren alleen nog maar meer worden denk ik. Met de wens mee gaan is het beste denk ik. anders wordt je moe van tegen de stroom in zwemmen
Negatief	Veehouderij in algemeen wordt steeds meer een strop omgetrokken wat gaat zorgen voor grondgebonden groei of geen groei
Negatief	Ik verwacht dat er in de toekomst regelgeving komt omtrent de stikstof.
Negatief	Melkveehouders worden zo erg belast met regels en wetten waardoor het (bijna) onmogelijk wordt om een melkveebedrijf rendabel te houden/krijgen.
Negatief	Steeds veranderende en strengere wetgeving die uiteindelijk niet haalbaar gaat zijn
Negatief	Steeds meer regels en invloed van milieu organisaties
Negatief	Fosfaat is 1 nu ben ik bang dat co2 de volgende krimp regeling gaat worden
Negatief	De onkunde in de politiek
Negatief	Er komen steeds meer nieuwe regels bij en uiteindelijk zorgt dat voor financiële problemen of boeren die er geen schik meer van hebben
Negatief	Natuur krijgt een te groot aandeel in Nederland
Negatief	Te weinig begrip vanuit den haag over de veehouderij en te grote invloed van wakker dier, PvdD etc.

Bijlage 3: Schriftelijk rapporteren

Naam: Alette Ruitenbeek

Klas: 4DV

Datum: 6 juni 2019

Titel rapport: De strategische ontwikkeling van Nederlandse melkveebedrijven tot 2025

Nadat **jij** je verslag/rapport hebt gecontroleerd met behulp van deze checklist, voeg je deze toe als bijlage. Zonder de ingevulde checklist vindt er geen beoordeling plaats. De assessor controleert met deze checklist je rapport/verslag.

De beoordelingscriteria die met een * zijn aangegeven, zijn de zogenaamde '*killing points*'. Indien de assessor meer dan vijf '*killing points*' heeft aangekruist, dien je het rapport/verslag op alle onvoldoende onderdelen te verbeteren. Voor de herbeoordeling moet je ook de oude versie inleveren. In het afstudeerwerkstuk zijn geen '*killing points*' toegestaan! **AANVINKEN WAT NIET IN ORDE IS!**

1. Het taalgebruik:

- ☐ Bevat niet meer dan drie grammaticale, spel- en typefouten per duizend woorden*

Bij meer dan drie fouten per duizend woorden is het rapport/verslag afgekeurd!

- ☐ Heeft een adequate interpunctie*
- ☐ Is afgestemd op de gekozen doelgroep (juiste stijl)*
- ☐ Laat een zakelijke en actieve schrijfstijl zien*
- ☐ Bevat geen persoonlijke voornaamwoorden*

2. Het rapport/verslag:

- ☐ Is ingebonden (hard copy)*
- ☐ Is vrij van plagiaat* (zie onderwijsexamenregeling)

3. De omslag:

- ☐ Bevat de titel
- ☐ Vermeldt de auteur(s)

4. De titelpagina/het titelblad:

- ☐ Heeft een specifieke titel*
- ☐ Vermeldt de auteur(s)*
- ☐ Vermeldt de plaats en de datum*
- ☐ Vermeldt de opdrachtgever(s)*

5. Het voorwoord:

- ☐ Bevat de persoonlijke aanleiding tot het schrijven van het rapport/verslag
- ☐ Bevat persoonlijke bedankjes (persoonlijke voornaamwoorden toegestaan)

6. De inhoudsopgave:

- ☐ Vermeldt alle genummerde onderdelen van het rapport/verslag*
- ☐ Vermeldt de samenvatting en de bijlage(n)
- ☐ Is overzichtelijk
- ☐ Heeft een correcte paginaverwijzing

7. De samenvatting:

- ☐ Is een verkorte versie van het gehele rapport/verslag
- ☐ Bevat conclusies
- ☐ Bevat geen persoonlijke mening
- ☐ Is gestructureerd
- ☐ Is zakelijk geschreven
- ☐ Staat direct na de inhoudsopgave

8. De inleiding (toelichting op intranet):

- ☐ Is hoofdstuk 1*
- ☐ Beschrijft het grotere kader en aanleiding
- ☐ Beschrijft inhoudelijke achtergrondinformatie*
- ☐ Formuleert het probleem/de onderzoeksvraag*
- ☐ Vermeldt het doel*
- ☐ Bevat een leeswijzer voor het rapport/verslag*

9. Materiaal en methode:

- ☐ Beschrijft de gevolgde onderzoeksmethode
- ☐ Past bij de onderzoeksvraag/vragen*
- ☐ Beschrijft de variabelen/eenheden
- ☐ Beschrijft de methode van data-analyse

10. De (opmaak van de) kern:

- ☐ Bestaat uit genummerde hoofdstukken en (sub)paragrafen (maximaal drie niveaus)*
- ☐ Deze zijn verschillend in opmaak*
- ☐ De hoofdstukken en (sub)paragrafen hebben een passende titel
- ☐ Een hoofdstuk beslaat ten minste één pagina
- ☐ Een nieuw hoofdstuk begint op een nieuwe pagina
- ☐ De zinnen lopen door (geen 'enter' binnen een alinea gebruiken)
- ☐ De figuren zijn (door)genummerd en hebben een passende titel (onder de figuur)*
- ☐ De tabellen zijn (door) genummerd en hebben een passende titel (boven de tabel)*
- ☐ Tabellen en figuren zijn zelfstandig te begrijpen
- ☐ In de tekst zijn er verwijzingen naar figuren en/of tabellen*
- ☐ De tekst bevat verwijzing naar de desbetreffende bijlage(n)
- ☐ De tekst is ook zonder verwijzingen te begrijpen
- ☐ De pagina's zijn genummerd*

11. De discussie:

- ☐ Bevat een vergelijking met relevante literatuur
- ☐ Geeft de valide argumentatie weer
- ☐ Evalueert de gebruikte onderzoeksmethode
- ☐ Bevat een kritische reflectie op de eigen bevindingen (zie toelichting op intranet)

12. De conclusies en aanbevelingen:

- ☐ De conclusies zijn gebaseerd op relevante feiten
- ☐ De aanbevelingen zijn gebaseerd op relevante feiten
- ☐ Bevatten geen nieuwe informatie*

13. De bronvermelding:

- ☐ In de tekst is conform de geldende APA-normen* (zie toelichting op intranet)

14. De literatuurlijst:

- ☐ Is opgesteld conform de geldende APA-normen* (zie toelichting op intranet)

15. De bijlagen:

- ☐ Zijn genummerd
- ☐ Zijn voorzien van een passende titel
- ☐ Bevatten geen eigen analyse